

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України**

АРТЕМІЗІЯ ГАЛИЦЬКА. ЖІНКА НА ВІЙНІ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 601 групи

Яремій Ірина Іванівна

Керівник:

кандидат історичних наук,

доцент **Скорейко Г. М.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ Гуйванюк М. М.*

Чернівці – 2023

Анотація

(українською мовою до 700 знаків)

Яремій Ірина Іванівна «Артемізія Галицька. Жінка на війні». Дипломна робота освітнього рівня – магістр. Спеціальність 032 «Історія та археологія». Чернівці, 2023.

Магістерська робота присвячена дослідженню місця жінки та А. Галицької, зокрема, у національно-визвольних змаганнях періоду Першої та Другої світових воєн, та у міжвоєнний час.

Жінкам у лавах УСС та УПА відводилося особливе місце, і їхня практична діяльність в українському національно-визвольному русі була надзвичайно багатогранною. Представниці жіночої статі, незважаючи на усі труднощі та перепони, виконували різні функції, включаючи мирні (лікарі, медсестри та санітарки), напівмирні (друкарки, пропагандистки та зв'язкові), а також воєнні (розвідниці, учасниці відділів УПА, а іноді й командири роїв).

Однією із таких жінок була й А. Галицька, яку по праву можна назвати видатною постаттю української визвольної боротьби, а її ім'я обов'язково повинне бути почуте та вписане у героїчну історію боротьби нашого народу проти російського поневолення, попри всі намагання держави-агресора знищити український народ та його неповторну ідентичність. Адже історія героїчного супротиву українських жінок перед жорстоким ворогом надає надію, що наш народ і сьогодні зможе вистояти у війні проти рашизму.

У магістерській роботі було проаналізовано діяльність А. Галицької як окружного провідника ОУН Буковини, названі основні аспекти її роботи. Крім цього, вказуються деталі її арешту, допитів та заслання, та називаються можливі причини того, чому її вважали зрадницею, та не виправдали її ім'я.

Крім цього зазначається, що після викриття та масової хвилі вбивств та арештів членів ОУН після свідчень Галицької до жінок стали відноситися ще більш прискіпливо та зневажливо, адже робився акцент на тому, що їх можна легко «зламати» та примусити говорити, тож жінка автоматично могла стати зрадницею. Проте таке ставлення є доволі упередженим, адже і чоловіки теж у полоні видавали багато даних про своїх соратників. Жінки, і А. Галицька у тому числі, багато зробили для українського повстанського руху, і без їхньої участі не можливо було б витримати тривалий опір радянському та німецькому режимам, адже вони не лише виконували роботу медсестер та займалися побутом, а й були відмінними зв'язковими, пропагандистками, розвідницями та справжніми воїнами на рівні із чоловіками.

Ключові слова: *ОУН, УПА, УВО, УСС, жінка, А. Галицька, національно-визвольний рух, збройна боротьба, Перша світова війна, Друга світова війна, ОУН Буковини.*

Анотація

(іноземною мовою до 700 знаків)

Yaremiy Iryna Ivanivna «Artemizia Halytska. A woman at war». Thesis of the educational level - master's degree. Specialty 032 «History and archeology». Chernivtsi, 2023.

The master's thesis is dedicated to the study of the place of women and A. Halytska, in particular, in the national liberation contests of the period of the First and Second World Wars, and in the interwar period.

A special place was reserved for women in the ranks of the Ukrainian National Liberation Movement and the UIA, and their practical activity in the Ukrainian national liberation movement was extremely multifaceted. Representatives of the female sex, despite all the difficulties and obstacles, performed various functions, including peaceful (doctors, nurses and orderlies), semi-peaceful (printers, propagandists and liaisons), as well as military (intelligence officers, members of UIA departments, and sometimes commanders swarms).

One of these women was A. Halytska, who can rightfully be called an outstanding figure of the Ukrainian liberation struggle, and her name must be heard and written down in the heroic history of the struggle of our people against Russian enslavement, despite all the efforts of the aggressor state destroy the Ukrainian people and their unique identity. After all, the history of the heroic resistance of Ukrainian women to a cruel enemy gives hope that our people will be able to stand up in the war against racism even today.

In the master's thesis, the activity of A. Halytska as a district leader of the OUN of Bukovyna was analyzed, the main aspects of her work were named. In addition, the details of her arrest, interrogation and exile are given, and possible reasons why she was considered a traitor and did not live up to her name are mentioned.

In addition, it is noted that after the revelation and mass wave of murders and arrests of members of the OUN, after Halytska's testimony, women began to be treated even more scrupulously and contemptuously, because the emphasis was placed on the fact that they can be easily «broken» and forced to speak, so a woman could automatically become a traitor. However, this attitude is quite biased, because men also gave out a lot of information about their comrades in captivity. Women, including A. Halytska, did a lot for the Ukrainian insurgent movement, and without their participation it would not have been possible to withstand the long resistance to the Soviet and German regimes, because they not only performed the work of nurses and took care of everyday life, but were also excellent liaisons, propagandists, scouts and real warriors on a par with men.

Key words: OUN, UIA, UMO, USR, woman, A. Halytska, national liberation movement, armed struggle, First World War, Second World War, OUN of Bukovyna.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Прізвище І.П.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ МІСЦЯ І РОЛІ ЖІНКИ У ЗБРОЙНІЙ БОРОТЬБІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	14
1.1 Дівчина-воїн в легіоні УСС: злам стереотипів.....	14
1.2 Гендерний аспект підпільної визвольної боротьби міжвоєнного періоду.....	28
1.3 Роль жінок в УПА.....	32
Висновки до 1 розділу.....	42
РОЗДІЛ 2. АРТЕМІЗІЯ ГАЛИЦЬКА ТА ЇЇ РОЛЬ В ОУН БУКОВИНИ.....	45
2.1 Ранні роки діяльності української політичної та військової діячки.....	45
2.2 Організаційна та дипломатична робота Артемізії Галицької в ОУН Буковини.....	51
2.3 Артемізія Галицька («Мотря») – окружний провідник ОУН Буковини.....	56
Висновки до 2 розділу.....	65
РОЗДІЛ 3. АРТЕМІЗІЯ ГАЛИЦЬКА НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	67
3.1 Захоплення чекістами та спроби самогубства.....	67
3.2 Операція «Бочка».....	69
3.3 Арешт та заслання у російські табори.....	75
Висновки до 3 розділу.....	77
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми. Після здобуття Україною незалежності, вивчення питань, пов'язаних із українським національно-визвольним рухом, стало однією з найбільш популярних проблем сьогодення. Цьому неабияк сприяло відкриття архівів, а також довготривала заборона на вивчення подібних питань. Тож після скасування заборони наукові дослідження у цьому руслі значно активізувалися. Проте, очевидно, що не всі аспекти діяльності національно-визвольного руху за тридцять років незалежності були однаково детально вивчені. Так, до доволі маловивчених питань можна й віднести питання щодо участі жіноцтва в українському визвольному русі упродовж Першої та Другої світових воєн, та у міжвоєнний період. Ще до менш вивчених питань належить й історія та особливості жіночої участі в ОУН та УПА.

Американська дослідниця Б. Еренрайх підкреслює, що складно змусити людину, особливо жінку, вступити у військові дії. Історія людства, за її словами, свідчить про те, що люди шукають різні способи уникнення війни, але ніяк не початку конфлікту. Проте згадуючи вислів голландського соціолога Х. Хоувенінга «одна із причин війни – це сама війна», можемо погодитися з тим, що політичні та національні поразки українського народу спонукали не лише чоловіків, але й жінок активно долучитися до націоналістичного підпілля.

Проте, не все так однозначно. З одного боку, на ці питання впливає традиційно обережне або негативне ставлення до ідеології та тактики націоналізму, що може призводити до упередженого оцінювання участі жінок в українському підпіллі. З іншого боку, навіть в працях колишніх воїнів УПА та істориків діаспори можна спостерігати тенденцію до применшення значення, або ж примітивізації ролі жінок, зводячи їхні функції до обслуговуючого персоналу.

Таким чином, з огляду на суперечливість та малодослідженість зазначеної проблеми, спробуємо відтворити особливості місця та ролі української жінки у збройній боротьбі першої половини ХХ ст., а, особливо, – проаналізувати участь у ній Артемізії Галицької – української політичної та військової діячки, провідника ОУН Буковини, лицарки Бронзового Хреста Заслуги УПА – однієї із найбільш суперечливих постатей Української повстанської армії.

Історія дослідження теми. Загалом, в українській історіографії немає комплексних праць, які присвячені аналізу повсякденного життя жінок у підпіллі, їхнього морально-психологічного стану, настроїв та інших аспектів. Наразі спеціалізовані дослідження обмежуються поодинокими монографіями, публікаціями в наукових журналах і періодиці, довідковими виданнями, присвяченими окремим жіночим постатям націоналістичного підпілля.

Упродовж кількох десятиліть радянська репресивно-каральна система намагалася викреслити пам'ять про національних героїв – борців за незалежність України. Саме через це на сьогоднішній день виникає вкрай актуальна потреба в об'єктивних та узагальнюючих дослідженнях їхніх біографій. Біографічні студії надають можливість вивчати минуле через призму діяльності учасників та лідерів. Водночас, відновлення повної картини національно-визвольної боротьби стає неможливим без відтворення біографій її учасників.

Попри це величезна кількість осіб, які брали участь у визвольному русі України, залишаються недостатньо дослідженими, або взагалі про них існують лише фрагментарні відомості, часто із значними неточностями у біографіях, адже біографістика національно-визвольних змагань ще не досягла повноцінного розвитку. Особливою трудністю є відсутність фахово підготовлених відповідних праць.

При цьому існує й тенденція до применшення ролі жінок збройній боротьбі. М. Мандрик [63] зауважує, що в сучасній історіографії переважна

більшість робіт з історії визвольного руху ставить жінку-націоналістку в ряд виключно медичних або комунікаційних функцій, а її ім'я рідко згадується.

Подібної думки дотримується й М. Байдак, яка у своїй статті «Втеча і повернення: українки в лавах січових стрільців» [6] пише про те, що участь українських жінок в українському визвольному русі ХХ ст. є темою малодослідженою, адже й досі нашому суспільству потрібен час, щоб змінити уявлення про суспільний статус жінки та не ставити під сумнів героїзм жінок, їхню мужність та жагу до перемоги [6, с. 1286].

Серед перших наукових праць, які безпосередньо або побічно стосувалися теми дослідження участі жінок у війні, можна відзначити роботи Л. Онишко, М. Дядюк, О. Стяжкіної, Т. Антонової, Л. Волошко, Я. Музиченко, Г. Бурнашова та ін. Зокрема, Т. Антонова аналізує життя жінок в умовах українського підпілля, розглядаючи їхню роль як бійців, розвідників, зв'язківців, а також коханих і матерів [1]. Вона вказує на складність феномену «жінка і війна», підкреслюючи відмінності у психіці чоловіків і жінок, їх різне сприйняття та переживання ролі жінки в бойових діях. Автор бачить протиріччя між природним призначенням жінки бути матір'ю та військовим обов'язком [1, с. 140]. Також у своїй роботі вона акцентує увагу на «мирних» функціях жінок під час війни – фармацевти, лікарі-хірурги, друкарі, зв'язкові, які щоденно ризикували та часто віддавали своє життя заради ідеї [1].

Сучасна українська дослідниця Л. Онишко приділяє увагу історичному та історіографічному аспекту проблеми [74]. Вона вказує на те, що, приєднуючись до боротьби, жінки не звертали увагу на статеву дискримінацію, вірячи в те, що досягнення національних прав забезпечить рівність у всіх сферах життя. Дослідження вченої фокусується на діяльності жіночої мережі ОУН, яка включала пропагандистсько-роз'яснювальну роботу, кольпортаж, збір продуктів та предметів першої необхідності.

Проблема ролі жінок у визвольній боротьбі ОУН та УПА також висвітлюється в узагальнюючій літературі, приуроченій історії ОУН та УПА. Деякі з цих праць включають розділи, присвячені участі українських жінок у

підпіллі, в той час як інші лише згадують певні імена. Серед авторів можна виокремити Ю. Киричука, В. Ковальчука, В. Литвина, А. Дуду, В. Старика, Д. Веденєєва, Н. Шевченко, В. Мороза, В. Дзьобак та інших. Наприклад, Ю. Киричук в своїй книзі присвячує два розділи опису положення жінок у підпільній боротьбі [41]. Він звертає увагу на організаційну структуру УПА та відзначає важливість розвитку медичної служби та санітарної допомоги.

Окремий розділ монографії В. Ковальчука приділяється діяльності жіноцтва в господарських референтурах та УЧХ [47]. Автор зупиняється на структурних та регіональних особливостях УЧХ. Під час війни на українських землях діяла створена німцями організація Червоний Хрест, яку постійно намагалася контролювати ОУН(м), а також Червоний Хрест як частина організаційної структури ОУН(б) та Запілля УПА. Автор вказує на те, що протягом другої половини 1943 – 1944 років у Запіллі УПА також діяли референтури жіноцтва.

На рівні дисертаційного дослідження питання участі жінок у Другій світовій війні було розглянуте у праці О. Мамроцької [62]. Натомість Т. Орлова теж досліджувала різноманітні аспекти участі жіноцтва в історії України [76].

О. Петренко, вчена із кафедри східноєвропейської історії університету Бохума, відзначається активною роботою у сучасних гендерознавчих дослідженнях. Зокрема, у її монографічній праці розглядається роль жінок в українському визвольному русі. Незважаючи на заявлені межі дослідження (1944 – 1954 рр.), авторка врахувала події 1930-х років (непорозуміння між українськими націоналістками і «Союзом Українок»). Петренко також звернулася до проблеми вербування та використання жінок-агентів польськими і радянськими силовими органами у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля [78].

Значний внесок щодо становлення жінки в українському підпіллі зробила й М. Гавришко, опублікувавши ряд статей [19 – 21]. Основний акцент її робіт спрямований на аналіз взаємин між чоловіками та жінками у складі

ОУН і УПА, зокрема на випадки порушень, які траплялися при цьому. В інших своїх публікаціях вона також намагається проаналізувати долю жінок.

Питання участі жінок у підпіллі ОУН(б) активно вивчає О. Пустомітенко [84]. У своїх дослідженнях вона розглядає конкретні аспекти практичної діяльності жіноцтва, зокрема в референтурах УЧХ, пропаганді, СБ та навіть бойових акціях, а також внесок жінок в український національно-визвольний рух.

О. Кісь також вносить суттєвий вклад у історіографію цієї проблеми. Вона, зокрема, на підставі спогадів розкриває різноманітні функції жінок у підпіллі і спростовує усталені твердження про допоміжну роль жінки в ОУН та УПА. Дослідниця також звернулася до малодослідженої проблеми – повсякдення українських жінок-воїнів у таборах ГУЛАГу [43 – 44].

Проблема ролі жінки у визвольній боротьбі ОУН та УПА побіжно розглядається і в літературі узагальнюючого характеру. Деякі з цих робіт містять як окремі розділи та параграфи, присвячені українському жіноцтву в підпіллі, так і лише згадки про конкретних осіб.

Важливо відзначити, що значна кількість біографічної інформації про жінок в українському визвольному русі міститься у працях з історії ОУН і УПА А. Кентія [40]. У своїх дослідженнях він розглядає створення та діяльність УВО, ОУН та УПА у період з 1920 по 1956 роки. Аналізуючи їхнє існування протягом такого тривалого хронологічного періоду, автор вказує на важливий внесок жіноцтва в український національно-визвольний рух.

Д. Веденєєв та Г. Биструхін, провідні дослідники історії спеціальних служб, у своїх роботах також розкрили особливості функціонування та протистояння СБ ОУН, ВПЖ УПА і легендарних груп силових органів. Вони звертають увагу на різноманітні функції, які доводилося виконувати жінкам під час цього протистояння, зокрема в розвідці та контррозвідці [12]. Хоча окремих жіночих біографічних нарисів у їхніх дослідженнях немає, проте вони містять важливі фактологічні відомості.

Відома дослідниця українського визвольного руху Г. Стародубець присвятила низку праць питанням функціонування повстанського запілля, організації жіночої мережі, медичного забезпечення та гендерних аспектів цих процесів [39].

Необхідно відзначити й доволі ґрунтовне дослідження В. Ковальчука, який глибоко висвітлює проблеми функціонування та особливості господарських, жіночих референтур, УЧХ та участі у їх роботі жінок. Натомість М. Богачевська-Хом'як, у своєму дослідженні аналізує основні мотиваційні аргументи, які спонукали жінок вступати до лав ОУН і УПА [10]. Вона виокремлює і розглядає окремі з них, виводячи подібні дослідження на новий, більш глибокий рівень.

Про участь жінок у визвольному русі на Буковині доволі детально описано у дослідженні А. Дуди та В. Старика [30], зокрема, тут наведені і життєписи окремих жінок. Особлива увага приділяється провідниці Буковинського обласного проводу ОУН, Артемізії Галицькій – «Мотрі», котра, на їхню думку, співпрацювала з радянськими силовими структурами та видала сотні членів ОУН. Насправді ж відомо, що вона стала жертвою методу «бочка», який використали проти Галицької. Ця вдало продумана операція спецгрупи НКВС, яка видавала себе за СБ ОУН, призвела до того, що Артемізія Галицька, нічого не підозрюючи, видала підпільників, які їй були відомі.

Величезну роль у дослідженні питання участі жінок у збройних протистояннях відіграють біографічні довідники, які, навіть попри низку недоліків, сприяють відновленню історичної справедливості та дозволяють зберегти пам'ять сотень, навіть тисяч, несправедливо забутих учасниць українського визвольного руху. Особливо слід відзначити біографічний тритомник, упорядкований Н. Мудрою [69]. Вона вперше в українській історіографії виконала значну організаційну та пошукову роботу, створивши вказаний тритомник.

Цікаві відомості про роль українського жіноцтва в боротьбі ОУН – УПА в останні роки Другої світової війни можна знайти в статті В. Мороза, присвяченій історії технічних засобів в ОУН та УПА [67]. Зокрема, розповідаючи про створення радіостанції під кодовою назвою «Афродіта», яка використовувалася націоналістичним підпіллям для транслявання радіопередач, автор зазначає, що восени 1943 р. сформувався редакційно-журналістський жіночий персонал радіостанції [67]. Про українське збройне підпілля у 1940 – 1950-х роках та використання жінок у ролі посередників у перемовинах між УПА та радянською владою з метою досягнення компромісу говориться в статті Ю. Шаповала [103]. Цінним є дослідження українського історика Н. Шевченка, присвячене гендерним студіям на Заході та в Україні [104].

Із робіт закордонних дослідників слід відзначити професора Дж. Бурдса. Незважаючи на певні недоліки, він, використовуючи матеріали фондів Державного архіву РФ, розкриває трагічні сторінки післявоєнних подій та участь у них жінок, зосереджуючись також на їхній ролі в СБ ОУН [39].

Об’єктом дослідження виступають жінки, учасниці національно-визвольної боротьби під час Першої та Другої світових воєн, а особливо – А. Галицька – провідниця Буковинського обласного проводу ОУН.

Предмет – участь жінок у визвольній боротьбі у воєнний та міжвоєнний період.

Мета: проаналізувати та узагальнити роль жінки на війні у період Першої та Другої світових воєн, а також дослідити інформацію про участь та діяльність А. Галицької в обласному проводі ОУН Буковини.

Завдання:

- розглянути роль жінок у легіоні Українських Січових Стрільців;
- проаналізувати участь жінки в українському підпіллі в міжвоєнний період;
- дослідити роль жінок в УПА;

- визначити роль та дослідити діяльність А. Галицької в обласному проводі ОУН Буковини;
- з'ясувати специфіку участі жінок в УПА після затримання А. Галицької.

Методами, що були використані під час написання магістерської роботи, виступили наступні: метод пошуку та аналізу джерел із досліджуваної проблеми, методи синтезу та узагальнення, біографічний метод (для висвітлення особливостей життя та діяльності А. Галицької в ОУН УПА), а також історико-генетичний метод, сутність якого полягає у послідовному розкритті теми роботи, та дозволяє значно наблизитися до відтворення реальної історії участі жінок у Першій та Другій світових війнах.

При написанні роботи також застосовувалися такі **принципи**: історизму, який дозволяє виявити характерні закономірності щодо участі жінок у Першій та Другій світових війнах і в міжвоєнний період, а також принцип об'єктивності, що базується на критичній оцінці передумов участі жінок в лавах УПА.

Хронологічні межі – 1914 – 1954 роки. Нижня межа визначається початком Першої світової війни та заснуванням легіону Українських січових стрільців, а верхня – роком припинення існування УПА.

Джерельну базу дослідження становлять посібники, довідники, та періодичні видання, у яких висвітлюється роль жінок у національно-визвольній боротьбі та світових війнах, а також архівні матеріали, із яких ми черпали інформацію про діяльність Артемізії Галицької у Буковинському проводі ОУН, а також про її затримання, арешт та допити.

Обсяг та структура магістерської роботи зумовлені метою, дослідницькими завданнями, та проблемно-хронологічним принципом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, а також списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерського дослідження – 104 сторінки друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ МІСЦЯ І РОЛІ ЖІНКИ У ЗБРОЙНІЙ БОРОТБІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

1.1 Дівчина-воїн в легіоні УСС: злам стереотипів

Протягом Першої світової війни служба у війську стала не лише справою чоловіків, але й жінок. Тож Велика війна відкрила перед представницями жіночої статі нові можливості, дозволяючи їм (хоча й без гарантій) акцентувати свою особистість. Для багатьох з них вступ до війська став засобом втечі від традиційних соціальних норм, але завершення війни часто повертало жінок до звичайного життя. А зміни щодо уявлень про суспільний статус жінки, в тому числі серед самих представниць жіночої статі, вимагали тривалого часу [5, с. 192].

Сьогодні тему жінок у лавах УСС намагаються популяризувати у документальних фільмах. Так, головною постаттю у цьому контексті є О. Степанів (Додаток А), тоді як про інших жінок майже не згадують. Варто зазначити, що відновлення інтересу до ролі жінок під час Першої світової війни (а також Другої світової) зумовлене, насамперед, сучасними подіями в Україні.

Інформацію про жінок на фронтах Першої світової війни ми отримуємо переважно з офіційних документів, у яких реєструвалася їх кількість та прізвища [91, с. 145 – 155]. Військових посвідчень жінок наразі не було виявлено, оскільки вони або відсутні, або не збереглися. Тож найбільш інформативнішими джерелами є саме особові матеріали. Однак важливо відзначити, що особистих свідчень жінок про участь у Першій світовій війні зберіглося дуже мало. З числа жіночих спогадів особливо багато матеріалів залишила саме О. Степанів [90]; окрім цього було також опубліковано деякі невеликі спомини Г. Дмитерко [26, с. 80 – 82; 27].

У цих спогадах жінки розповідали про свій шлях на фронт, військовий побут, трошки зупинялися на участі у боях та взаєминах з солдатами,

залишаючи відомості одна про одну [18; 25]. Українцям того часу не властива була традиція ведення щоденників серед жінок. Більшість матеріалів представляють собою спогади, написані з відстані часу та переосмислені під впливом пізніших життєвих і суспільних обставин.

Важливо враховувати, що на той час «писання себе» більше було характерним для польок, на чий досвід та діяльність у багатьох відношеннях орієнтувалися тоді українки. Таким чином, для більш повного розуміння участі українок у війні слід враховувати також матеріали із польського боку. Наприклад, А. Пілсудська [109] у своїх спогадах не лише описала повсякденне життя жінок під час війни, а й проаналізувала їх національно-політичні вподобання, висвітлила питання великої політики, яка знаходилася у руках чоловіків.

Щодо зовнішнього вигляду жінок, які були у лавах УСС та їхньої поведінки на фронті, інформація здебільшого знаходиться у чоловічих текстах [93; 95 – 97]. Із цих джерел можна здобути інформацію про ставлення чоловіків до появи жінок у лавах стрільців. Так, наприклад, О. Назарук, який опитував солдатів про О. Степанів, зазначав, що відомості про вигляд, поведінку та характер жінки «властиво нічого не говорять», бо вони не «розв'язують нам тайни душі сеї дівчини», які спонукали її піти на фронт. Повідомлення про те, що українки були відзначені медалями, можна знайти в галицьких газетах того часу [14; 18].

Існує декілька міфів і легенд щодо історії жінок в лавах УСС, і найбільш відомим з них є твердження про те, що в офіційних документах жінок фіксували під чоловічими іменами (наприклад, замість «Олена Степанів» записували «Олег Степанів» або «Василина Ощипко» – «Василь Ощипко»). Однак ніякий документ не підтверджує це твердження; насправді О. Степанів, С. Галечко, Г. Дмитерко, П. Михайлишин, С. Сіак та С. Новаківська внесені під своїми власними іменами до реєстру стрільців, які були нагороджені медалями [6, с. 1288].

Ще одним популярним міфом є переконання, що саме українкам належала першість на фронті. Проте, ще до початку війни О. Степанів писала, що значний вплив на їхню «оружну підготовку» мала «зorganizована мілітарна робота серед польської суспільності», включаючи і самих польок [90, с. 35]. На відміну від українок, які мали конфлікти з командуванням, участь у збройних діях польок була узгоджена з Ю. Пілсудським ще на початку війни, хоча це було проти законів Австро-Угорської монархії. У роки Першої світової війни жінки мали законне право воювати тільки в Російській імперії (зокрема, у батальйоні смерті М. Бочкарьової) та у Великій Британії (Британський допоміжний армійський корпус).

Історія жінок-українок з фронту Першої світової війни складається з унікальних індивідуальних подій; кожна з таких жінок мала власний особистий досвід війни, власні мотиви для служби (чи то у ролі бійця, розвідниці чи медсестри) та відмінні результати. Узагальнити ці досвіди може бути вельми складно. Суттєво лише визнати, що історія «жінок з фронту» є історією індивідуальностей. Хто були ці жінки? Інформація про них є доволі важкодоступною. Деякі відомості, такі як дата народження/смерті, освіта, військове звання та сімейний стан, вдалося знайти тільки щодо 15 жінок.

Проте навіть щодо цих жінок не вистачає інформації в усіх аспектах. Наприклад, дата народження чи смерті відома лише для 12 осіб. І з цих даних ми можемо побачити, що твердження про те, що в УСС були лише 16-річні дівчата, є неправдивим. Насправді лише четверо з них були у віці від 15 до 17 років (Г. Бойчук-Гаврилюк, О. Підвисоцька, К. Філіповська, В. Ощипко), інші ж були віком від 20 до 27 років [5, с. 195].

Ці стрільчині були родом з різних областей, зокрема Львівської та Івано-Франківської. Дві з них завершили своє життя за кордоном: Г. Дмитерко (м. Едісон, США) та І. Кузь (м. Відень, Австрія). Усі ці дівчата мали певний рівень освіти, переважно вони були студентками вчительських семінарій в різних містах Західної України. Щодо військових звань, то вони

служили в різних рангах, від солдат (стрільці, старші стрільці) і аспірантів (хорунжі) до унтер-офіцерів (десятники, вістуні) та обер-офіцерів (четарі) [5, с. 196].

Конкретної інформації, скільки жінок всього служило в лавах УСС, теж немає. Так, спираючись на записи О. Степанів, дослідники внесли в історіографію 33 жінки, однак конкретних відомостей про те, де, коли і у складі якого куреня/сотні вони знаходилися чи яке мали звання, не надаються. Питання кількості учасниць УСС насправді є доволі складним, оскільки поіменного списку цих жінок не існує. За спогадами Г. Дмитерко (Додаток Б), у 1913 році більше 30 жінок увійшло до складу організації «Стрільці II» (до «Стрільці I» жінок взагалі не приймали). Проте, чи усі вони пішли на фронт – невідомо [8].

У березні 1915 року преса повідомляла про 27 жінок серед стрільців, зазначаючи, що це майже виключно студентки семінарів Перемиського ліцею та вчительки [17]. У квітні того ж року ця кількість збільшилася до 36. Проте з того часу даних про кількість жінок на фронті немає. Ймовірно, не всі жінки, яких згадували як учасниць УСС, дійсно були на фронті. Наприклад, М. Бачинська-Донцова (про неї згадувала І. Книш), хоч і була учасницею УСС, у 1914 році переїхала до Берліна, де жив її чоловік Д. Донцов. Подібна ситуація була і з Д. Білинською-Навроцькою, яка в перші дні війни виїхала до Моравії разом із матір'ю та бабусею, а до Львова повернулася лише у 1916 році, де згодом вийшла заміж за старшину УСС, О. Навроцького.

Проте все ж повернімося до мотивів, що спонукали жінок йти на війну, а також розберемося, яким чином вони взагалі потрапляли на фронт. Найбільш інформативними у цьому плані є спогади О. Степанів. Її розповідь про те, як фотограф запідозрив у ній жінку, що прийшла робити фотографію для легітимації у чоловічому одязі, через що вона потрапила до поліції, та ледь не була відправлена до Талергофу – відома багатьом. У записах також йдеться про те, як завдяки В. Старосольському їй вдалося врятуватися і, врешті-решт, потрапити на фронт. Проте в інтерв'ю віденській газеті під час

двотижневої відпустки у 1915 році О. Степанів цю історію обійшла стороною. Натомість вона розповіла, що коли її підрозділ отримав наказ їхати до Стрия, «на львівській залізничній станції мала я перепалку з інспекційним офіцером і він мене не пустив, бо я мала обстрижене волосся». У розповіді про фотографа О. Степанів вказувала, що волосся підбирала і ховала під кашкет [9, с. 88].

Також важко визначити точну дату, коли саме О. Степанів потрапила на фронт. В інтерв'ю йдеться про дозвіл від 29 серпня, а в спогадах – про 2 вересня як про день відправлення зі Львова до Стрия. У 1963 році Г. Дмитерко в посмертній згадці надала інформацію, що вона разом з О. Степанів 1 вересня мала відправитися зі Львова, але поїхала сама, оскільки її висадив з поїзда сотник Д. Вітовський. Згідно зі спогадами самої О. Степанів, залишитися у Львові її змусив М. Галущинський, який також згадав про цю ситуацію. Зрозуміло, що в той час жінці було дуже складно дістатися фронту, особливо з урахуванням значного опору з боку чоловіків-командирів.

Щодо інших жінок, джерела не надають відомостей про те, з чийого дозволу вони потрапили на фронт. Є припущення, що О. Підвисоцька, І. Кузь та С. Галечко мали твердий намір воювати і навіть отримали військові звання. До тих жінок, хто йшов на фронт як санітарки, чоловіче командування ставилося лояльніше, оскільки медична служба на лінії фронту мала кадрові проблеми [6, с. 1289].

Також важливо відзначити, що деякі жінки мали протекцію через заміжжя із впливовими чоловіками в УСС. Наприклад, К. Філіповська була дружиною очільника канцелярії УСС – Чайки, а С. Козоріз – дружиною одного з організаторів УСС М. Новаківського. Багато таких шлюбних пар було серед січових стрільців, і вони забезпечували жінкам своєрідну гарантію власної безпеки у стосунках з чоловічим середовищем.

Чим же було викликане бажання дівчат йти до війська? Мотиви були дуже різноманітні, часто навіть вкрай особисті. Так, І. Кузь, за словами історика В. Старика, прийняла рішення вступити до війська через свого

батька, якого, начебто, за зраду відправили на інтернування до Талергофу, де він помер. Вчений стверджує, що І. Кузь, власним прикладом намагалася довести зовсім інше: що батько був вірний цісарю і так само виховав свою доньку. Перепублікація статті з німецькомовного видання свідчить про те, що для дівчини «було палким бажання служити в полку, в якому колись служив її батько».

Ще одним мотивом була втрата нареченого: так, С. Галечко (Додаток В) пішла на фронт помститися за втрату свого коханого А. Куровця. Прагнення до рівноправності з чоловіками також послужило підставою для вступу до армії. У п'єсі «Софія Галечко» М. Угрин-Безгрішного добре відображена ця позиція: батько підтримав рішення Софії йти на фронт, адже був переконаний, що «доки українська жінка не буде на рівні з чоловіком, надія на благо для України марна» [95, с. 18]. У спогадах О. Степанів зазначається багато причин, які вплинули на вибір жінок: молодіжний порив, обмеження, накладені на жінок, рутинна нудьга та бажання пригод, а також втеча від життєвих обов'язків. Під час допиту в 1950 році О. Степанів пояснила свою участь у війні національним патріотизмом, вказавши, що «я, як українка із відчуттям патріотизму до свого українського народу, під час австро-угорської, а потім польської окупації завжди схилялася до українських націоналістичних рухів» [97, с. 28]. Мотивації жінок були пов'язані передусім з їхніми життєвими поглядами, амбіціями або страхами. Було розуміння того, що війна завершиться, і світ зазнає змін; отже, необхідно знаходити своє місце в новій реальності та реагувати на виклики часу.

Сама ж О. Степанів поділяла жінок, які вирушили на фронт під час Першої світової війни, на три категорії, вказуючи при цьому на їхні мотиви. Так, перша група, на її думку, включала тих, хто йшов на фронт через обов'язок і працьовитість, як це було на будь-якому іншому етапі їхнього життя. До другої групи відносилися жінки, які, можливо, були легкодушними, але водночас відважними, та намагалися здобути славу

найлегшим способом. Третій тип представляли грабіжниці, які використовували хаос воєнного беззаконня для особистого збагачення [91, с. 3].

Проте все ж, варто констатувати, що жінкам на фронті було доволі складно. Представниці прекрасної статі, які приєдналися до лав УСС, не були готові до «чоловічого побуту» під час війни. О. Степанів розповідала, що їм доводилося пройти важкі випробування, долаючи багатокілометрові відстані і несучи важкі наплічники. Згідно зі спогадами, у цих наплічниках знаходилися різні предмети, такі як білизна, легкі черевики, щітки, дві запасові консерви, томи Ніцше і Коран. Верхній одяг та їдунка були прикріплені зверху, а на плечах вони несли свій обов'язковий вантаж.

Ці жінки стикалися й з іншими викликами військового життя, такими як відсутність житла, ночі під відкритим небом, що ставало загрозою для їхнього життя та здоров'я. Наприклад, Г. Дмитерко поділилася своїми враженнями від війни: «не могла задрімати, бо холодно було й сильна стрілянина мене нервувала. Кулі блукали між нами. Рано показав мені німець-лікар кульку в паркані, що вночі застрягла над моєю головою» [26, с. 81].

Рішення стати воїном було обтяженим відсутністю комфорту, проте жінки приймали це рішення із глибоким усвідомленням важливості свого внеску. Вони брали за основу досвід полячок, а орієнтація на цей досвід відігравала значущу роль у їхньому рішенні. Цих жінок об'єднувало спільне бажання та ідея: «Одна ціль стояла перед ними – служити рідному українському війську і будувати єдину державу. Будувати та захищати Україну було їхньою основною метою» [26, с. 82].

На фронті жінкам доводилося слухати й виконувати накази, дотримуватися точності у виконанні завдань, цінувати кожную хвилину, а також зі «затисненими зубами» переносити злобу, приниження, страх, голод і невтомну працю. Одна з ветеранок описує свій досвід: «Наша робота базувалася на встановленні польових варт на вершинах 981 і 983 метри.

Служба була дуже важкою. Нам доводилося підніматися високо на гору, працювати 24, а навіть 36 годин служби при сильних морозах і покритих снігом вершинах» [38, с. 51].

Реалії фронту вчили жінок цінувати кожен момент відпочинку, красу природи, вдячність та взаємодовіру серед товаришів. Вони були змушені спокійно сприймати невідомі обставини, не шкодувати свого життя, а також відповідати за життя і смерть не лише своє, а й тих, із ким вони служили. Жінкам доводилося ділити не лише окопи, але й «хліб з наплічника та ром з польової фляжки зі своїми товаришами-чоловіками, а також переносити всі труднощі і збурення гарячої битви» [33, с. 115].

Жінки, разом із своєю сотнею, щоденно переживали очікування нових наказів, адже «як поведеться, покаже завтрашня днина». Коли не вдавалося знайти притулок для ночівлі, вони були змушені спати «на горі, на снігу, на сіні», або ж «довше часу ніччю стояти на середині дороги... при сильному дощі, коли вода лилася за карки, а одяг ставав мокрим» [38, с. 54].

Такі побутові умови, а також страх перед можливою битвою, анулювали будь-які звичайні відчуття та розуміння життя, які існували до фронту. О. Степанів згадувала: «Там усі ці труднощі не помічаються. Те, що тут може здатися холодним, вітряним, морозним – все це відходить на задній план. Тут ти знаходишся перед ворогом, та в твоїй силі утримати його чи навіть гнати, знищувати. І ти йдеш вперед, не звертаючи уваги на будь-що» [90, с. 32].

Життя на фронті змушувало жінок не лише миритися з побутовими труднощами, але також ставило їх перед завданням «освоєння» феномену смерті. Смерть ставала чимось звичайним, зрозумілим, неминучим і, отже, нормальним явищем. Одна з учасниць війни пише: «По дорозі ми натрапили на поле бою з попереднього дня. Вид був жахливий. Незакопані трупи з розчленованими головами, поруч з ними розкидані листи та книги для молитов, а далі ряд бійців біля вже виритої ями, із спотвореними обличчями

та тілами. Вони були застигли в різних позах, в яких їх знайшла смерть... Ми пішли далі» [38, с. 56].

Тяжкі умови фронтового життя не поділяли людей незалежно від їхнього соціального статусу, освіти чи гендерної приналежності. Таким чином, перед жінками, що брали участь у бойових діях, аналогічно до чоловіків, стояла загроза потрапити під ворожий вогонь або до полону (як це сталося з О. Степанів (рис. 1.1) та С. Галечко). Про своє «щастя в нещасті», уникнувши полону, розповідала Г. Дмитерко: «Переді мною на відстані сто кроків біжать двоє москалів і кричать: «Стоять, австрійка!»... біжить хорунжий Ковалик. По дорозі я дізналася, що наших багато потрапило в полон... «Якби я Вас не зустрів, товаришко, хто знає, що б з Вами сталося. Я останній вирвався з того пекла» – сказав хорунжий Ковалик»» [25].

Рис. 1.1. – Перша сторінка австрійського часопису, де внизу вміщено фото О. Степанів під час повернення з полону

Говорячи про особисті відносини між жінками-воїнами у лавах УСС, то можна констатувати, що вони склалися по-різному. Наприклад, дружба між О. Степанів та Г. Дмитерко виникла від самого початку війни, хоча їхні військові кар'єри слідували різними шляхами. Ці теплі стосунки між жінками продовжувались і по закінченню війни, навіть після того, як Дмитерко вийшла заміж та стала матір'ю [28].

Разом зі своїм чоловіком Г. Дмитерко спочатку переїхала до Кам'янця-Подільського і потім до Рогатина, де О. Степанів допомагала виховувати чотирьох синів своєї подруги. Після відвідин одна одної, Олена згадувала їхні спільні дні військової служби та післявоєнного періоду. Однак після закінчення війни обидві вони висловлювали жаль за тим, що «не все в житті вийшло так, як вони б хотіли» [28].

Дещо інший сценарій стосунків війна визначила для О. Степанів і С. Галечко. Належавши до різних австрійських військових частин, їхні дороги перетиналися нечасто, тому на початку війни «не було між ними звірювань, ні розмов на особисті теми». Для Олени Софія залишилася загадковою і нерозгаданою, обличчя та очі якої залишалися «закритими важкими повіками». Олена не розглядала Софію як подругу, схожу на Г. Дмитерко [29].

Проте у 1917 році, коли їм довелося провести більше часу разом, вони почали товаришувати. У вільний час Олена заходила до Софії, яка розповідала про своє військове життя. Софія любила рух, постійні зміни та войовниче життя, поважно ставлячись до своїх обов'язків. Поступово стосунки між ними стали більш теплими, і Олена почала краще розуміти Софію. Самотність і одноманітність військового життя були для Софії настільки осоружними, що вона намагалася вирватися на фронт усіма можливими способами.

Жінки, які приєдналися до легіону УСС і опинилися на передовій, викликали різноманітні реакції українського суспільства. Це сприйняття було зумовлене кількома взаємодіючими контекстами: національним, соціальним і гендерним. У цих аспектах відбувалася героїзація жінок, як суспільством у цілому, так і самими жінками зокрема.

Так, наприклад І. Франко у своєму вірші «На пастівнику» відобразив розмову молодих хлопців, що мали пасти коней, проте насправді розважалися розмовами на різні теми, зокрема й про участь жінок у війні:

«Війна? Та з ким?

- Ну, звісно, з москалем...

Ха, ха! То, може, й нашу Феську візьмуть?

Го-го, тота на гранатира придасться.

То не сміх, я то віддавна

Гадаю вже: чому беруть до війська

Лиш парубків? Чи то дівок нема

Таких здорових, рослих і відважних?

Чи дівка не такий же чоловік,

Як парубок?» [100, с. 255].

Спроби героїзації воюючих жінок викликали різноманітні думки. По-перше, це був їх спосіб вираження фемінізму та бажання подолати традиційні обмеження, які суспільство накладало на жінок. Війна створила ілюзію можливості швидко досягнути рівноправ'я і подолати упередження консервативного галицького суспільства. Оголошення у пресі про жінок у війську привертало увагу до питання статусу жінки в суспільстві, та наче вивільняло їх від традиційного чоловічого світу. Проте інформаційна «тиша» у повоєнні роки свідчила про консервативний опір і неготовність суспільства бачити жінку поза межами дому.

Героїзація жінок відбувалася й за сприяння чоловіків-командирів, які ставили їхні історії як приклади мужності та честі для інших стрільців. Героїчні вчинки жінок, що були нагороджені медалями за хоробрість, не лише впливали на мораль інших стрільців, але й сприяли публічному визнанню жінок у лавах УСС [6, с. 1290].

Нагородження жінок медалями за виявлену хоробрість мало на меті не лише підняття бойового духу стрільців, але й забезпечення матеріальної підтримки війська. Історії про їхню участь у реальних боях на передовій

створювали легендарний образ легіону Січових стрільців, забезпечуючи потік матеріальної допомоги.

Проте, були й ті, хто не підтримував воюючих жінок. Захоплення образом жінки-воїна переважало на початку війни, коли існувала нагальна потреба в мобілізації національно-патріотичних почуттів. Проте після війни «жіночий патріотизм» став вбачатися переважно у громадській діяльності. Став актуальним внесок жінок у благодійність, відновлення господарства та освіти для народу. Особливо це стосувалося тих жінок, які обирали залишитися вдома в ролі «дружини, матері, господині» і не претендували на суспільний статус, подібний до того, який мали чоловіки, що поверталися із фронту [5, с. 196].

Потреба в образі військової жінки-патріотки відпала разом із завершенням війни. Деякі були категорично проти того, щоб жінки служили на фронті з двох основних причин: не допустити порушення гендерних ролей, а також не допустити високого суспільного статусу жінок. Це ґрунтувалося на традиційних уявленнях про розподіл гендерних ролей. М. Галушинський висловлював своє роздратування щодо активної військової служби жінок, вважаючи, що жіноцтво може більше допомагати в збереженні гармонії та заспокоєнні страждань, спричинених війною, ніж самим спричиняти ці страждання та біль [34, с. 3].

Цікаво відзначити, що саме цивільні жінки в більшості випадків не підтримували жінок-воїнів. Хоча прямого осуду не висловлювалося, проте навіть серед освічених та емансипованих українок панувало переконання, що «чоловік – на фронт, а жінки – до шпиталів. На фронті боротьба з ворогом – це обов'язок чоловіків, поза фронтом не менш важлива боротьба зі слабкістю і смертю – це обов'язок жінки» [15, с. 338 – 339]. Відсутність відгуків про жінок у лавах УСС у приватних текстах українок може свідчити про те, що більшість із них просто не бажала реагувати на зовнішні події та віддавала перевагу залишатися у звичному та зрозумілому просторі «матері, дружини й господині».

Така позиція може також вказувати на те, що більшість жінок не бажала виходити за межі своєї звичної ролі і виражати своє власне ставлення до жінок в лавах УСС. Можливо, деякі обговорення на цю тему відбувалися в розмовах між жінками, але через відсутність письмових джерел ці розмови залишаються недокументованими. Зрозумілою лишилася тільки позиція громадсько активних жінок: «Нас природа призначила до інших цілей, не дала нам настільки сили і енергії, щоби зі зброєю в руках стати проти свого ворога на полі бою» [28]. Активістки виступали за те, щоб жінки брали участь у громадській роботі або надавали матеріальну допомогу, підкреслюючи слабкість жіночої статі і закликаючи до активності в інших сферах життя. Через медіа жіночі організації акцентували увагу на тому, що місце жінки – не на фронті, а в тилу.

Жінки, що виступали як патріотично налаштовані активістки, пропонували іншим жінкам допомагати своїм солдатам. Однією з основних ідей було проведення акцій збору і розподілу продуктів і товарів першої необхідності для підтримки військових. Ця ініціатива відзначалася схвальними відгуками як серед чоловіків, так і серед загальної маси жіночого населення.

Показовим прикладом тут є історія жінок з міста Ходорова. Під час приїзду військового потяга, який перевозив солдатів на фронт, місцеві жінки вирушили з кошиками, наповненими яблуками, хлібом, яйцями, і пуделками цигарок, щоб поділитися цим з військовими. Цей акт викликав захват серед солдатів, а місцеве населення розцінювало його як «приклад гідності для наслідування». Подібні історії часто з'являлися у медіа, і хоча деякі з них мали критичний відтінок та осуджуючи жінок за бездіяльність і безвідповідальність перед військом, загалом ці ініціативи отримували схвальний відгук як від військових, так і від цивільного населення [42, с. 64].

Допомога жінок війську упродовж Першої світової війни тривала доволі довго та була на слуху. Однак статті про жінок-військових з'являлися переважно на початку війни і були приурочені до надзвичайних подій або

виділялися тематичною значущістю. Ці статті містили біографічні відомості про О. Степанів, С. Галечко, Г. Дмитерко та І. Кузь.

Подібні статті були стислими та не надавали повної інформації, але частково слугували як інформаційні сенсації, спрямовані на привернення уваги читачів. Журналісти використовували ці історії, щоб не відставати від закордонних видань, які також писали про жінок-воїнів та висвітлювали тему жінок у лавах УСС.

Проте варто відзначити, що, незважаючи на загальний інтерес до теми, жінки на фронті не з'являлися на перших шпальтах українських видань, і їхня присутність у пресі була обмеженою.

Яким же був результат участі жінок у лавах УСС під час Першої світової війни? Так, військова слава кожної жінки, яку вони отримали з війною, закінчилася, і їм довелося адаптуватися до життя в мирний період відповідно до власних потреб, навичок і суспільних норм.

Наприклад, О. Степанів зайнялася викладацькою і науковою діяльністю після. У той же час О. Підвисоцька (Додаток Г) разом із чоловіком переїхала до радянської України, де вона у 1937 році була репресована і страчена. Щодо І. Кузь, вона демобілізувалася у 1917 році і поїхала до сестри у Відень, але подальша її доля залишається невідомою. С. Галечко загинула в 1918 році під час відвідування О. Підвисоцької [48].

Через кілька років після війни О. Степанів висловила свою протиборчу позицію стосовно участі жінок у військових діях. Інші жінки не залишили спогадів про своє ставлення до війни, проте їхнє подальше життя є доволі промовистим [45, с. 14]. Наприклад, Г. Дмитерко вийшла заміж за вістуна УСС В. Ратича і разом з ним емігрувала до Америки, де вони виховали четверо дітей. К. Філіповська також виховала семеро дітей, тож у її подальшому житті громадська активність уступила місце сімейним турботам, зокрема материнству. Таким чином, жінки, які на початку війни були героїнями, після неї знову стали звичайними людьми, зайнятими рутинними справами та домашніми клопотами [50].

Повернення до мирного життя, за словами О. Степанів, виявилось тривалим і складним процесом: «Звикала до спідниці, але повірте, зразу приходило мені це дуже тяжко. Почувала себе зовсім неповоротно в жіночому одязі. І знаєте – якось просто не знала, що робити з особистою свободою. Мов би вона мені заважала. Довго-довго треба було, щоб знову «тілом і душею» повернутися до нормального стану» [16, с. 1415].

У перші післявоєнні роки суворою військовою стилем О. Степанів продовжувало відчувати її оточення. Її учениці описували, як вони відчули на собі строгий голос команди: «Раптом почувся гострий, скрипучий голос команди: «Сідати, встати, сідати, встати, сідати, встати!», – аж поки ми всі рівно, як одна, й безшумно не виконали цей наказ» [37, с. 7].

Таким чином, життя жінок у лавах УСС мало не лише героїчні відтінки. Війна відкривала перед ними нові можливості, змінювала звичайний порядок речей і наповнювала їх емоціями, такими як страх, розчарування, щастя і кохання. На нашу думку, для цих жінок фронт був місцем втечі від реальності, яку вони не хотіли приймати і яку щиро сподівалися змінити.

1.2 Гендерний аспект підпільної визвольної боротьби міжвоєнного періоду

Як ми уже зазначали, про жінок, що брали участь у військових протистояннях писали в основному лише на початку війни, а згодом, по її завершенню, про роль жіночої половини у визвольних змаганнях майже ніде не зазначалося. Проте, варто відзначити, що жінки і в міжвоєнний період не припиняли брати участь у різноманітних військових формуваннях.

Професорка М. Богачевська-Хом'як, досліджуючи участь жінок у визвольній боротьбі України від 1884 до 1939 року, звернулася до теми участі жінок в Організації Українських Націоналістів (ОУН) [10]. У 20 – 30-х роках минулого століття молоді українки прагнули долучитися до боротьби за незалежність своєї країни, відчуваючи себе об'єктом дискримінації не тільки

як жінки, але й як представниці української нації. На їхній вибір вплинула соціально-політична обстановка на західноукраїнських територіях, зокрема утиски з боку польської влади, переслідування українців та приниження національної гідності. У своїй книзі «Відгомін» І. Зельська, згадуючи своє навчання у гімназії сестер-служебниць Василіанок, описує, як польські студенти, організовані в бойові групи, вдень могли нападати на людей, які розмовляли українською, ображати їх або кричати на них лайливі слова. Уночі поляки руйнували українські установи та підприємства, при чому адміністрація не карала їх за це, а поліція не втручалася [64, с. 122].

Тож цілком закономірно, що в таких обставинах стала популярною серед молоді ідеологія українського націоналізму, яка вважала інтереси нації найвищою людською цінністю. «Світ належить тим, хто вміє бажати, а ініціатива меншості повинна перетворити волю, як закон життя, в динаміку» [63, с. 130].

Створення Української Військової Організації (УВО), а згодом й Організації Українських Націоналістів (ОУН) було продиктовано потребою мати силову структуру, яка здатна була чинити ефективний опір польській окупації. Дівчата, які в інших умовах можливо приєдналися би до жіночих організацій, стали рішучими націоналістками. Так, у 1928 році О. Вербицька (членкиня УВО) була засуджена за вбивство польського шкільного куратора Собінського. У наступному році відбулися судові процеси над членами УВО та ОУН, на яких групу молодих жінок звинуватили у розповсюдженні підпільної літератури. Серед них були М. Кравців, С. Мойсеович, М. Конрад, М. Мудрик, А. Мриц, З. Кравців [63, с. 131].

Головним завданням ОУН було об'єднання всього українського народу для активної боротьби проти поневолювачів, не акцентуючи при цьому уваги на гендерній приналежності. У період формування організації її керівництво стимулювало національно свідому молодь до професійної військової підготовки, спрямовуючи зусилля на створення міцної бази для майбутнього повстання [73].

Був утворений молодіжний підрозділ Юнацтво, що складався з юнацьких та дівочих секцій. Для участі в цьому підрозділі ретельно відбирали національно свідомих молодих людей із сильним характером та організаторськими здібностями. На заняттях викладалася історія України, читалася заборонена література, проводилися дискусії з політичних питань, а також юнаки й дівчата вчилися працювати в умовах конспірації, передавати зашифровану інформацію, ознайомлювалися з військовою технікою. Усе це робилось з метою максимально ефективної підготовки молоді до вступу в Організацію Українських Націоналістів.

У 1931 – 1932 роках була сформована бойово-розвідувальна група дівчат під керівництвом М. Кос. Ця група отримала назву «п'ятірка» і включала в себе В. Свенціцьку, К. Зарицьку, Д. Гнатківську, та Г. Недведзьку. Завданням цих дівчат було виконання розвідувальних операцій, збір необхідної інформації, встановлення контактів із потрібними особами, ведення слідства, а також здійснення «зваблення» – виманювання осіб, яким ОУН винесла смертний вирок [73].

Загалом, на початку 30-х років минулого століття відбулося посилення впливу ОУН на політичне життя Західної України. Судові процеси у Варшаві та Львові, які відбулися середині 1930-х років, підтвердили, що оунівці є реальною силою, котра готова застосовувати нелегальні методи для захисту державницьких прав української нації. Жінки в ОУН були не лише вірними товаришками, а й рівноправними партнерами у революційній боротьбі. Вони мали доступ до гімназійної освіти, брали участь у різноманітних молодіжних організаціях («Пласт», «Сокіл», «Луг», «Просвіта», Союз українок, «Українська бесіда» та ін.), приймали участь у демонстраціях, політичних дискусіях, що формувало в них почуття солідарності. Ці основні тенденції виявилися збереглися й у 1940 – 1950-х роках, змінювався лише політичний фон та умови боротьби [13].

Хотілося б окремо наголосити на діяльності товариства «Луг», яке було засноване 1925 року Р. Дашкевичем. У червні 1926 року відбулося проведення

першого Лугового свята. З ініціативи та під керівництвом товариства по всій Галичині було здійснено організації спортивних свят, вистав та концертів, а також виступи членів товариства з доповідями. У товариства було кілька спортивних команд нижчого рівня, які виступали у львівській зоні. Серед них виділялися боксерська, легкоатлетична, гімнастична та інші секції. З 1935 по 1939 роки існувала футбольна команда товариства під назвою «Луг», яка брала участь у нижчих лігах львівської зони.

Заняття «Луг» проводило на площі «Сокола-Батька» (біля вул. Стрийської) та на власній ділянці на перетині Вулецької вулиці (теперішня Сахарова) та вулиці Івашкевича (сучасна Княгині Ольги), де споруджено «Луговий город» – одну з головних спортивних арен у Львові.

Організаційна структура «Лугу» включала центральний відділ у Львові, повітові «Луги» та місцеві осередки товариства. Члени товариства, забезпечуючи військову підготовку, включаючи проведення польових занять і стрільб, активно брали участь також і в розвитку спорту серед української молоді [70].

Влада постійно намагалася заборонити товариство через його проукраїнську орієнтацію, тож кількість активних «Лугів» значно зменшилася від 800 до 350 осередків наприкінці 1927 – на початку 1928 року. У 1933 році «Луг» був взагалі заборонений, тож частина його членів створила реорганізоване товариство, яке також очолив Р. Дашкевич. Офіційно це товариство відзначалося лояльністю до влади, але водночас мало виражену національну позицію. Головною частиною його членів були ремісники, селяни та студенти. На момент 1939 року існувало 805 місцевих осередків «Лугу» з близько 50000 його членами [41].

Основною метою товариства було фізкультурно-патріотичне виховання молоді та активна підготовка до майбутньої боротьби за незалежність Української держави. І хоча немає точних даних про те, яка саме кількість дівчат та жінок брали участь у цьому товаристві, на фото, поміщеному у

Додаток Д, можна побачити, що порівняно із чоловіками, дійсно багато жінок були членкинями «Лугу».

На початку 1940-х років перед ОУН поставало завдання залучення якнайширших мас до революційної боротьби. З цією метою була створена жіноча мережа, якій було доручено завдання здійснювати пропагандистсько-роз'яснювальну роботу, розповсюджувати літературу та листівки, займатися збором та зберіганням продуктів, одягу, канцтоварів і техніки. До обов'язків жінок також входила політико-освітня робота з членами ОУН та УПА. Вони організовували релігійні свята у націоналістичному дусі та координували національні свята Державності (22.01), Крутянського чину (29 – 30.01), Листопадового зриву (1.11), Шевченківських днів (9 – 10.03), а також інші святкові події, включаючи сходини на честь О. Басараб (12.2) [43, с. 108].

З метою роз'яснення ролі жінки в національно-визвольному русі проводилися бесіди, на яких обговорювалися теми: жінка як сестра-жалібниця, санітарка, розвідниця, зв'язкова, кухар, кравець, канцеляристка та ін. Також велися розмови про діяльність жінок після приходу Червоної Армії та подібні теми, спрямовані на підвищення національної свідомості та активізації участі жінок у революційному русі.

1.3 Роль жінок в УПА

Як ми вже говорили у попередньому підрозділі, із самого початку Другої світової війни ОУН та УПА поставило собі за завдання залучити якнайширші маси до національно-визвольної боротьби. У цьому контексті була створена жіноча мережа, якій була доручена пропагандистсько-роз'яснювальна робота, а також розповсюдження літератури, листівок, збирання та розподіл продуктів, одягу, канцтоварів і техніки. Жінки також активно займалися політико-освітньою роботою з членами ОУН та УПА, організовували національні та релігійні свята [73].

Проте кількість чоловіків серед повстанців все ж значно перевищувала кількість жінок. Тому до моральності та поведінки жінок пред'являлися підвищені вимоги. Більшість дівчат приєднувалися до боротьби активно ще до досягнення повноліття, і вже у віці 19 – 20 років на них часто покладалася відповідальність за виконання різноманітних керівних функцій. Особисті зв'язки з повстанцями формували в жінок особливий ступінь відданості, сприяли їхній кмітливості та винахідливості.

Широко розповсюдженим серед провідників ОУН та УПА було укладення шлюбів з жінками-однодумцями, які фактично ставали їхніми соратницями у боротьбі. Дружини підтримували своїх чоловіків, поділяли їх громадянську позицію, політичні переконання та активно допомагали їм у роботі. До цієї категорії жінок відносилися, наприклад, Н. Шухевич (дружина Р. Шухевича), А. Мельник (дружина Я. Мельника) та ін. [75, с. 33].

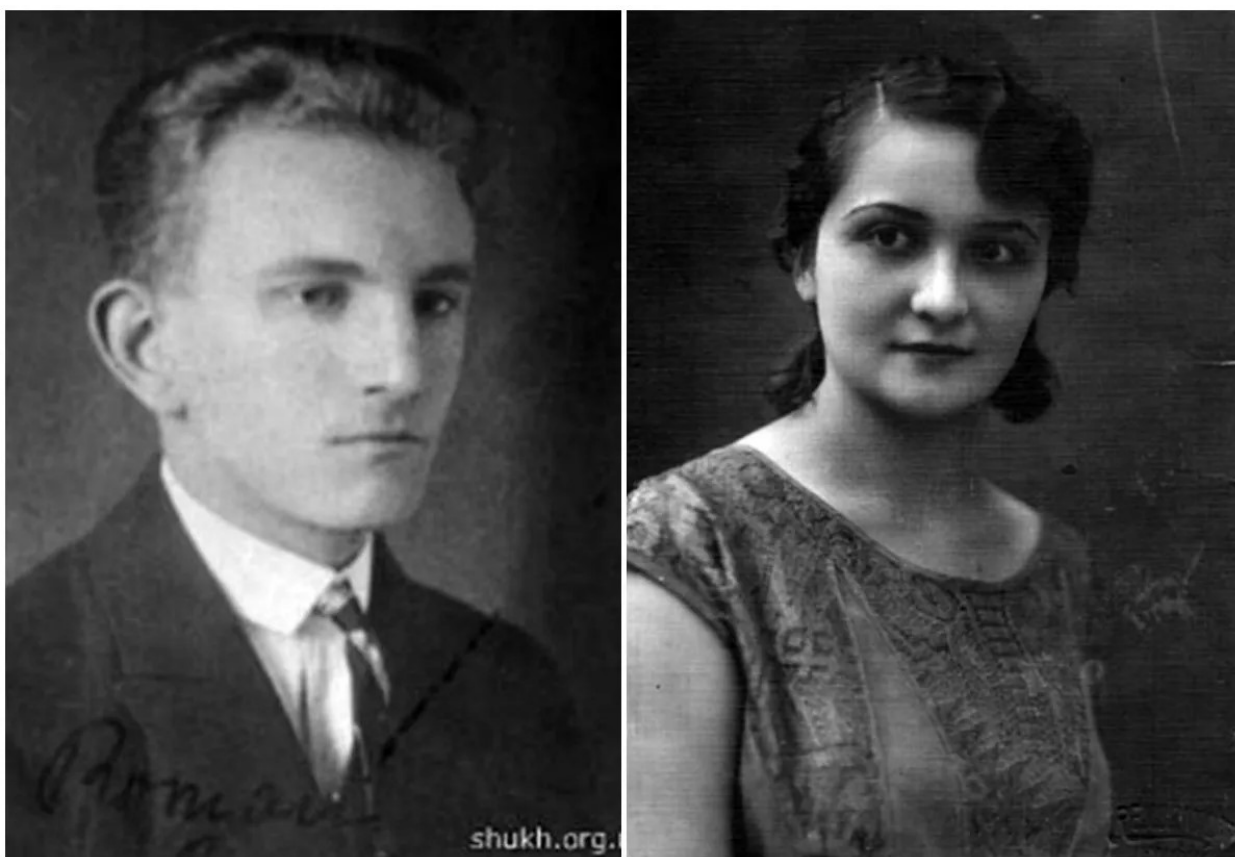

Рис. 1.2. – Роман та Наталія Шухевич

Присутність жінок у підпіллі мала позитивні наслідки для повстанців, оскільки вона створювала ілюзію «нормального життя». Жінки зазвичай

виконували традиційні ролі господинь, опікунок та надавали психологічну підтримку чоловікам в особливо стресових умовах глибокого підпілля.

Цитуючи спогади М. Савчин, дружини полковника УПА В. Галаси, відзначається, що жінка-соратниця виявилася єдиним джерелом душевного тепла для чоловіків, які тривалий час були відірвані від своїх сімей. У цих спогадах передається відчуття рівності між чоловіком і жінкою, коли вона бере до рук автомат, але водночас залишається на тому місці, яке відведене їй згідно з патріархальними уявленнями [76, с. 22].

Важливо відзначити, що західноукраїнський прагматичний фемінізм, який поєднувався з націоналістичним світоглядом, ставив на перше місце державні інтереси, а не емансипацію. Це вказує на те, що у контексті боротьби за національні інтереси, ролі жінок були сприйняті як важливі та рівноправні з чоловічими, але при цьому вони не порушували традиційні стереотипи та соціокультурні норми, пов'язані з їхнім гендерним призначенням.

Розгляньмо деякі приклади за участю М. Савчин та її подруги Катерини, дружин командирів УПА. Їхня войовнича енергія мала розвіюватися перед входом у бункер. Коли Катерина, ніби після робочого дня, спускалася до криївки, вона змінювала свій образ і перетворювалася на вишукану леді. Думки Катерини про жіночі права і можливості були настільки вражаючими для Марії, що остання іноді називала її «феміністкою». Однак в їхньому розумінні обидві мали схожі погляди: як дружини командирів, вони втратили рівність з іншими повстанцями та не мали право висловлювати свою думку на чоловічих нарадах з командиром. Як згадувала М. Савчин, існував «неписаний закон», що забороняв дружині втручатися у чоловічі справи. Коли вона висловлювала свою думку, присутні розглядали це як погляд командира, що, зрозуміло, пригнічувало її. Катерині, з іншого боку, часто доводилося дотримуватися формальних відносин з чоловіком, оскільки він не хотів, щоб звичайні бійці сумували за жінками [1, с. 142].

Часто жінки з підпільного руху направлялись для роботи в інші, іноді віддалені населені пункти, де жили нелегально, серед людей, які співчували

боротьбі, видаючи їхніх родичів. Для жінок, які формально не були членами організації і не перебували в глибокому підпіллі, але надавали допомогу повстанцям у своєму місці проживання, ситуація була дуже ризикованою. Вони змушені були вести «подвійне життя», вдаючи свою лояльність до панівного режиму з одного боку та одночасно підтримуючи тих, хто намагався його зруйнувати. Їм доводилося бути стійкими навіть під час допитів, що було важче, ніж для чоловіків, яких було складніше переконати логічними аргументами чи зламати тортурами. Одночасно загрози репресій проти їхніх сімей виявлялися одним із найефективніших способів тиску на жінок [13].

Крім цього, жінкам було важко призвичаїтися до суворого чоловічого побуту. Так, наприклад, одна із повстанок описала некомфортні умови перебування у криївці: «Хто не був у криївці, той і не уявляє собі всіх труднощів, які доводиться в таких умовах долати, особливо жінкам – через обмеження у воді». Жіноча гігієна утруднювалася не тільки відсутністю достатньої кількості води, а й присутністю сусідів-чоловіків: «Навіть якщо й митися, то тільки ваткою зі спиртом... то тільки взимку, бо влітку ми знаходили воду в потічках, так що там і прали все необхідне і милися. Були випадки, що й сніг топили для приготування їжі...» [13].

Окремо хотілося б поговорити про участь жінок у лавах ОУН(б). Так, як зазначає О. Пустомітенко, жінкам завжди приділялась особлива увага з боку політичного керівництва ОУН(б). Перш за все, варто відзначити, що ідеологія ОУН(б) передбачала, що жінкам відводяться материнсько-виховні та сімейно-господарські ролі. Серед місцевого жіноцтва широко поширювались заклики оунівців, у яких говорилося про утримання жінок від відносин з представниками «більшовицьких катів народу» та «енкаведівських горлорізів» [84, с. 80]. Ці заклики знаходили підтримку серед місцевих дівчат, оскільки представники радянської влади та силових структур, починаючи з 1944 року, систематично утискати місцевих жінок. Це призвело до того, що значна їх кількість не лише слухала такі заклики, але й приєднувалася до практичної діяльності в оунівському підпіллі.

Однією з причин залучення жіноцтва до ОУН(б) була мобільність. Адже в умовах спочатку німецької окупації, а потім радянської жінкам було легше виконувати завдання оунівського підпілля. Спочатку українське жіноцтво виконувало допоміжні ролі, проте з часом з'явилося положення, яке вимагало від жінок служити підпіллю та носити зброю так само, як і чоловіки [36, с. 179]. Така участь передбачала існування «жіночої мережі» – відносно самостійної підструктури ОУН, що об'єднувала виключно жінок та дівчат.

Ця мережа мала чітко визначені функції в галузі інформаційно-розвідувальної, просвітницько-пропагандистської, санітарно-медичної та постачально-побутової діяльності. Вона будувалась за територіальним і виробничим принципом та в значній мірі повторювала структуру ОУН(б), забезпечуючи при цьому високий рівень конфіденційності та конспірації членства. Перший секретар Струмилівського райкому партії Боргунов про жіночу мережу писав так: «Маємо велику кількість жіночих сіток. Із даних відомо, що у селах із 1000 мешканців є 50 – 60 членів ОУН, і значною часткою це саме жінки. ...Жіноча сітка, як правило, не воєнна частина, а скоріше організаційна, допоміжна сила» [40].

Жіночна мережа відзначалася також освітньо-ідеологічним вишколом: жінки вивчали історію та географію України, знайомилися з ідеологією та програмою ОУН(б) під керівництвом своєї провідниці.

Жіночій мережі ОУН була притаманна надзвичайна солідарність, взаємна підтримка і готовність надавати допомогу. Таким чином, жінки, які були у лавах ОУН та УПА виконували різноманітні ролі. Серед них були ті, хто виконував «мирні» завдання (лікарі, медсестри та санітарки), ті, хто виконував завдання напіввійськового характеру (друкарки, пропагандистки та зв'язкові), а також ті, хто був безпосередніми учасниками військових дій (розвідниці, жінки, що входили до складу відділів УПА, а іноді й командирки роїв). Крім того, вони відзначались тим, що приділяли увагу повсякденним потребам повстанців [1, с. 145].

Жінки відігравали надзвичайно важливу роль у сфері медично-санітарної допомоги. Головною медичною структурою був Український Червоний Хрест (УЧХ), який із 1943 року був переданий під керівництво жіночої мережі ОУН(б). У межах УЧХ вони надавали медичну допомогу та доглядали за хворими, забезпечували ліками та харчами, проводили навчальні курси для медичного персоналу, допомагали сім'ям загиблих і організовували санітарні пункти у віддалених місцях [51]. Очолювала УЧХ та розбудовувала його мережу в Західній Україні К. Зарицька-Сорока (Монета) (Додаток Е), яка встановила чітку систему розподілу обов'язків, що базувалася на територіальному принципі [43, с. 119].

Лікування у підпіллі було надзвичайно складним завданням через відсутність медичних засобів, чистого одягу, їжі та води, іноді навіть повітря. К. Зарицька успішно організувала лікарський, медсестринський та санітарний персонал, влаштувала вишколи молодих медсестер та забезпечила постачання медикаментів. Її заступницею була І. Савицька-Козак (Бистра).

Подругою К. Зарицької була Г. Дидик (Анна) (Додаток Є), керівниця УЧХ на Тернопільщині, яка не лише організовувала медичну систему, але й особисто дбала про хворих. Після арешту Зарицької у 1947 році, Г. Дидик прийняла керівництво Червоним Хрестом. Також присвятили своє життя медичній справі у підпіллі О. Сліпа, А. Карванська-Байляк, Х. Кононенко, Ю. Ганущак (Галичанка), Т. Король (Таня), А. Мельник (Одарка), М. Тарнавська, О. Ференц (Підгірянка), І. Козак (Лада), М. Балабан-Головата (Сніжинка), М. Попович (Гуцулка), М. Король, П. Мачула та багато інших жінок, чиї внески в історію українського повстанського руху є надзвичайно важливі і не повинні бути забуті [53].

Ще однією сферою діяльності висококваліфікованих та талановитих жінок була референтура пропаганди, до якої вони були залучені. Жінки виявилися відмінними організаторами пропагандистської роботи в різних групах ОУН(б). Після створення підпільної мережі пропагандою займалися і

на місцях, розповсюджуючи підпільну літературу, пресу, листівки та відозви [47, с. 222].

Технічні аспекти роботи були складними, особливо для друкарок, які працювали в підпільних друкарнях, розташованих у важкодоступних місцях. Вони функціонували при нестачі кисню та світла, іноді жінки місяцями не виходили на свіже повітря, що спричиняло постійні запаморочення та відчуття втоми. Незважаючи на такі умови, жінкам вдалося опублікувати безліч творів, серед яких виділяються збірка Б. Світлик-Литвинко (Доля) «На смерть, не на життя», твір Л. Фої (Оксана) «Його спадкоємці» та робота К. Зарицької «Шляхи російського імперіалізму», видана під псевдонімом У. Кужіль [64]. Крім того, жінки виконували просвітницьку та пропагандистську роботу серед населення, спілкуючись з учнями, вчителями та звичайними селянами.

Українське жіноцтво також виконувало роль зв'язкових, при цьому ризикуючи та виконуючи серйозні комунікативні завдання. Дівчата передавали та збирали інформацію, листи, документи, а також доставляли продукти, одяг, ліки, зброю та інше. У випадку затримання вони повинні були знищити усі передані матеріали. Робота зв'язкових вимагала не лише фізичної витривалості, але й міцної психіки, оскільки для виконання завдань доводилося подолати великі відстані у будь-яку пору року. Наприклад, відомі випадки, коли дівчата перепливали крижані ріки.

К. Зарицька (Монета) очолювала групу жінок-зв'язкових, які були довіреними особами Р. Шухевича та виконували його завдання. До цієї групи також входили Г. Дидик (Анна), О. Гусяк (Нуся Чорна) та О. Ільків (Роксоляна). Іншими відомими зв'язковими були О. Лабай, П. Вінтоняк, Л. Запорожан, М. Трач, О. Скрика-Іванська, Н. Петрентій та інші. Усі вони відзначалися відвагою та готовністю виконувати важкі завдання для підтримки підпільних структур [69, с. 56].

Жінки виконували і роль розвідниць. Основною причиною для цього було те, що окупанти недооцінювали жіночу стать і сприймали їх менш підозріло. Розвідниці, які переодягалися у селянок, отримували інформацію

про рух ворожих загонів, повідомляли про арешти, зради і провокації, а також передавали інформацію про можливі загрози. Крім того, вони допомагали повстанцям пройти незнайомими територіями, йдучи попереду та сигналізуючи про небезпеку. Такі жінки, як Я. Бульбан, У. Погінець, П. Процак та ін., активно брали участь у багатомісячних рейдах нарівні із чоловіками [73].

Є відомості, що деякі дівчата іноді приймали участь у бойових діях, хоча вогнепальна зброя була рідкістю в їхньому арсеналі. Незважаючи на це, вони були охоронцями провідників ОУН(б) та УПА, парашутистками, рідше – вояками та учасницями бойових дій, а іноді навіть командирками роїв.

Зростання ролі жінок у національному підпільному русі привернуло увагу радянських органів безпеки, які вправно використовували жорстокі методи для вербування українок у свої агентські структури та намагалися викликати взаємну підозру серед повстанців (як це сталося із А. Галицькою, про що ми поговоримо більш детально у наступних розділах магістерської роботи). Спецслужби організували системні облави та масові арешти місцевих українських жінок. Якщо затримана виявлялася невинною, то після кількох днів жорстоких допитів її відпускали, проте цей досвід мав відвернути її від співпраці з повстанцями у майбутньому. Методи вербування відзначалися жорстокістю, ставлячи людину перед складним вибором [30].

Одним із яскравих прикладів є історія вербування Л. Фої, яка витримала більше двох місяців допитів і пішла на співпрацю лише після арешту її батьків. Цей випадок ілюструє тяжкість випробувань для тих жінок, хто намагався залишитися вірним ідеалам національного підпілля в умовах репресій та переслідувань.

Діяльність жінок у підпіллі виявилася надзвичайно різноманітною, не обмежуючись лише конкретними ролями. На їхні плечі покладалося повністю дбати про повстанців та їхній побут, що включало приготування їжі, пошиття і прання одягу та взуття, догляд за дітьми та інші побутові аспекти. У підпільних умовах це було дуже важко, виснажливо та небезпечно.

Цікаво також окремо зачіпити тему взаємин між чоловіками і жінками у лавах УПА, таких як симпатія та залицяння, а також зловживання чоловіками службовими повноваженням.

«Усі ми були молоді, мріяли про всі ті радощі, які приносить життя, але зіткнулися з безжальною реальністю». Подібні висловлювання можна знайти майже у кожному згадуванні про стосунки жінок та чоловіків у підпіллі. Незважаючи на жорстокі реалії, життя залишалось життям. «Ми вирушали вдень... Погода була чудовою, гостре гірське повітря перехоплювало наш подих... Перший подих весни був відчутний... Немає потреби говорити, це була наша молодість, все оживало до життя» [20, с. 130].

Для жінки-повстанки взірцем чоловіка, партизана і командира був той, хто вів себе коректно в підпіллі, особливо у відносинах з жінками. Адже часом траплялися випадки зловживань службовим становищем. Наприклад, М. Савчин, зв'язкова львівського підпільника Г. Пришляка, під час конспіративних прогулянок мусила вдавати пару закоханих разом з ним: «Він веде мене під руку, час від часу стискаючи її сильно, через що я ніяковіла та робила висновок, що це зловживання конспіративним положенням» [19, с. 205].

Сміливість і рішучість жінок під час бойових дій інші чоловіки вважали не менш вражаючою, а навіть еквівалентною своїй власній. Про провідницю «Христю» В. Галас («Орлан») писав у листі до «Стяга», провідника Закерзонського краю: «... залишилася там сама «Христя», чия енергія рівнозначна силі сотні «Бурлаків». Дівчата «поводилися героїчно, дивлячись смерті в очі так само сміло, як і воїн УПА» [1, с. 145].

Проте, варто зазначити, що присутність дівчат у лавах УПА створювала чимало проблем. Так, перебування жінок у криївках часто викликало конфлікти між хлопцями, що відповідали за охорону. Якщо залицяння до машиністок не приводило до бажаних результатів, то часом чулися докори в адресу жінок: «Думаєте, якщо опинилися тут, то так просто дістанете командира?» [21, с. 99].

Таким чином, жінкам в УПА відводилося особливе місце, і їхня практична діяльність в українському національно-визвольному русі була надзвичайно багатогранною. Представниці жіночої статі у лавах ОУН та УПА виконували різні функції, включаючи мирні (лікарі, медсестри та санітарки), напівмирні (друкарки, пропагандистки та зв'язкові), а також воєнні (розвідниці, учасниці відділів УПА, а іноді й командири роїв). Важливою була також їхня роль у задоволенні повсякденних потреб повстанців.

Жінки часто виконували кілька ролей одночасно, працюючи неухабно та віддаючи своє життя за ідею створення незалежної України. Ми вважаємо, що без їхнього внеску та підтримки підпілля УПА не можливо було б витримати тривалий опір радянському та німецькому режимам.

Висновки до 1 розділу

Упродовж Першої світової війни жінки активно починають вступати до армії. Для багатьох із них вступ до війська був своєрідним засобом втечі від традиційних соціальних норм, які нав'язало їм суспільство, хтось же хотів повернути чесне ім'я своїм рідним, хтось – помститися за коханого. І хоча чоловіки-командири були у більшості випадків проти того, щоб жінки йшли на фронт, останні усіма можливими способами домагалися свого. На сьогоднішній день в історіографію УСС було внесено 33 жінки, проте інформації чи дійсно усі вони брали участь у збройній боротьбі немає.

Незважаючи на неабияку войовничість, жінкам було складніше, ніж чоловікам, у польових умовах: це стосувалося і гігієни, і фізичної складової, і моральної. Проте рішення піти на фронт жінки приймали із глибоким усвідомленням важливості свого внеску. Їх об'єднувала ідея відбудови української держави. Жінки, так само як і чоловіки, брали участь у боях, поставали перед загрозою смерті та потрапляли у полон.

Незважаючи на проявлений героїзм, жінки-воїни стикалися із нерозумінням свого вибору з боку суспільства, і насамперед, цивільних жінок, адже ті вважали, що основне призначення жінки – це побут та турбота про дітей. Проте героїчні вчинки жінок, що були нагороджені медалями за хоробрість, не лише впливали на мораль інших стрільців, але й сприяли публічному визнанню жінок у лавах УСС.

Але, після повернення додому по завершенню війни, жінки, порівняно із чоловіками, не мали слави воїнів. Вони, у своїй більшості, були змушені повернутися до цивільного життя: хтось продовжив виховання дітей, хтось йшов працювати, а дехто займався домашніми клопотами.

Війна насправді відкривала перед жінками нові можливості, змінювала звичний порядок речей і наповнювала їх емоціями, такими як страх, розчарування, щастя і кохання. На нашу думку, для цих жінок фронт був

місцем втечі від реальності, яку вони не хотіли приймати і яку щиро сподівалися змінити.

Про жінок, що брали участь у військових протистояннях писали в основному лише на початку війни, а згодом, по її завершенню, про роль жіночої половини у визвольних змаганнях майже ніде не зазначалося. Проте, варто відзначити, що жінки і в міжвоєнний період не припиняли брати участь у різноманітних військових формуваннях. Так, наприклад, вони активно вступали до лав УВО, а потім і ОУН, де були не лише вірними товаришками, але й рівноправними партнерами у революційній боротьбі. Вони також брали активну участь у різноманітних молодіжних організаціях, зокрема, у такій як «Луг», із фотографій зібрань якої ми побачили, що серед її членів дійсно доволі багато представниць прекрасної статі.

А на початку Другої світової війни, з метою роз'яснення ролі жінки в національно-визвольному русі проводилися бесіди, на яких обговорювалися теми: жінка як сестра-жалібниця, санітарка, розвідниця, зв'язкова, кухар, кравець, канцеляристка та ін. Також велися розмови про діяльність жінок після приходу Червоної Армії та подібні теми, спрямовані на підвищення національної свідомості та активізації участі жінок у революційному русі. Тож жінки почали активно вступати у лави УПА задля боротьби проти фашистської та радянської окупації.

Незважаючи на те, що жінки активно залучалися до лав ОУН та УПА, кількість чоловіків серед повстанців була значно більшою. Тому до моральності та поведінки жінок пред'являлися підвищені вимоги. Більшість дівчат приєднувалися до боротьби активно ще до досягнення повноліття, і вже у віці 19 – 20 років на них часто покладалася відповідальність за виконання різноманітних керівних функцій. Особисті зв'язки з повстанцями формували в жінок особливий ступінь відданості, сприяли їхній кмітливості та винахідливості.

Присутність жінок у підпіллі мала позитивні наслідки для повстанців, оскільки вона створювала ілюзію «нормального життя». Жінки зазвичай

виконували традиційні ролі господинь, опікунок та надавали психологічну підтримку чоловікам в особливо стресових умовах глибокого підпілля. Проте, окрім цього жінки відігравали й інші, більш серйозні ролі: лікарі, медсестри, санітарки, друкарки, пропагандистки, зв'язкові, розвідниці, солдатки та навіть командирки роїв.

Якщо говорити про любовні та інтимні відносини між жінками та чоловіками у лавах ОУН та УПА, то потрібно відзначити, що доволі часто між ними виникали романи, та навіть шлюби. Проте не можна й відкидати того факту, що часто чоловіки, користуючись своєю владою, зловживали службовим становищем, та відверто домагалися своїх соратниць, що доволі негативно впливало на подальше бажання деяких жінок продовжувати службу. Окрім цього, жінки часто ставали приводом для сварок між чоловіками.

Проте все ж, незважаючи ні на що, жінки часто виконували кілька ролей одночасно, працюючи неуханно та віддаючи своє життя за ідею створення незалежної України. На нашу думку, без їхнього внеску та підтримки підпілля УПА не можливо було б витримати тривалий опір радянському та німецькому режимам.

РОЗДІЛ 2. АРТЕМІЗІЯ ГАЛИЦЬКА ТА ЇЇ РОЛЬ В ОУН БУКОВИНИ

2.1 Ранні роки діяльності української політичної та військової діячки

Артемізія Григорівна (Георгіївна) Галицька (псевдонім «Мотря») – українська політична та військова діячка, провідник ОУН Буковини, лицарка Бронзового Хреста Заслуги УПА – одна із найбільш суперечливих постатей Української повстанської армії.

Так, наприклад, дослідники А. Дуда та В. Старик вважають, що А. Галицька співпрацювала з органами НКВС, та «доносила» їм інформацію про членів ОУН Буковини, через що було проведено сотні арештів [30]. А відомий історик спецслужб Д. Веденєєв взагалі припускає, що фізично та морально стійких жінок радянська влада використовувала у якості інформаторів, метою яких було не лише здобуття секретної інформації, але й викриття ворогів у власному середовищі. Дослідник розповідає про впровадження спеціальних курсів для навчання жінок-розвідниць. Ці курси включали в себе такі напрямки як польова розвідка, історія радянських органів державної безпеки, агентурно-оперативна робота, контррозвідка та шифрувальна справа. Один із головних завдань цих курсів був збір інформації про військові підрозділи, включаючи їх розташування, фортифікаційне забезпечення, кількісний та особовий склад, а також технічне оснащення [12, с. 40]. Таким чином, припускається, що однією із таких розвідниць могла бути й Галицька.

Натомість М. Книш у своїй статті «Донос – багатоаспектний феномен» виправдовує А. Галицьку, наголошуючи на тому, що хоча вона й видала інформацію про 242 членів ОУН на Буковині, та також дані про повстанців з інших областей, але це сталося через те, що радянські спецслужби вдалися до хитрощів, а сама Галицька, щоб не здатися у полон живою та не надавати ніякі свідчення, намагалася двічі покінчити життя самогубством [46, с. 32].

Подібної думки притримується і Н. Капустинський, який говорить про те, що А. Галицька, хоч і справді видала підпільників, проте не підозрювала, що «зливає» дані радянській владі, адже силовики застосували до неї метод «бочка» [39, с. 295].

У серії науково-документальних книг «Реабілітовані історією» про А. Галицьку говориться: «Знаючи Артемізію Георгіївну особисто та ознайомившись з її справою, редакція книги вважає, що працівники прокуратури, які переглядали справу, підійшли до неї зі старими мірками. Основною причиною відмови (від реабілітації її імені) є те, що при арешті у неї вилучили зброю. Але немає жодного доказу, що вона когось вбила з цієї зброї. Навпаки, під час облави вона хотіла покінчити зі своїм життям пострілом у скроню, але промахнулася. Україна сьогодні повертає своїм борцям, своїм героям справжні імена, заслужену ними шану, честь та славу. Сподіваємося, що й Артемізії Галицькій все це теж буде повернуто» [85].

В. В'ятрович у своїй книзі «Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архівів КДБ» так пише про «зраду» А. Галицької: «Історики мали бути вдячними зрадникам підпілля. Адже їхні свідчення, вибиті силою чи витягнені обіцянками кращого життя, є неоціненним джерелом. Читаючи протоколи допитів, дослідники опиняються по один бік барикад зі слідчими НКВС і вишукують максимум потрібної інформації. Різниця у тому, що тепер її використовують для відтворення минулого, увічнення пам'яті загиблих, а тоді добували цю інформацію з однією метою – знищення підпілля та окремих діячів. Із протоколу допиту «розколотого» повстанця можна дізнатися про структури руху опору, його персональний склад, особливості роботи. Часто це відомості, які неможливо отримати деінде» [11, с. 91].

Свою розповідь про трагічну долю обманутої А. Галицької В. В'ятрович закінчує такими словами: «У документах не знайдено відомостей про те, що пережила відважна підпільниця Артемізія Галицька, коли зрозуміла, що стала жертвою провокації і причиною арешту та вбивства сотень своїх соратників.

Напевно, це було навіть страшніше, ніж двічі дивитися у вічі власній смерті...» [11, с. 97].

Доволі цікаво та детально описує життя та діяльність Артемізії Галицької М. Матіос у своєму романі «Букова земля». Так, письменниця зображує свою героїню, показуючи її у єдності біологічних та національних начал. Вона зображена як величне і гідне створіння, котре, скоюючи самогубство перед очима оперативників (стріляючи собі в голову), залишає враження беззахисної жінки з масним волоссям, яке вкриває її аж до самої підлоги, вразливої і чуттєвої. М. Матіос так пише про А. Галицьку: «Жінка, яка присвятила більшу частину свого життя боротьбі за національну ідею, не може так легко стати зрадницею. Змусити жінку вчинити зраду можна лише шляхом обману та підступу. Нажаль, я вже ніколи не дізнаюся усієї правди про Артемізію. Проте я завжди буду мовчати і не виголошу жодних звинувачень в її адресу, незалежно від обставин» [65].

Натомість Т. Талько та О. Власова, досліджуючи місце жінки у національно-визвольних змаганнях українського народу, пишуть: «Очевидно, що чекісти використовували цинічні та жорстокі методи, намагаючись зламати людину та позбавити її сенсу життя. Система, сформована радянським режимом, відзначалася відношенням до особистості, яке можна вважати нешанобливим, і ці цинічні методи нікуди не зникли, використовуючись радянськими органами каральної влади і в подальшому. Пізніше їх успадкувала росія під керівництвом нинішнього президента путіна» [94, с. 37]. І дійсно, цілком очевидно, що подібні технології використовуються російським урядом і сьогодні, знецінюючи та знищуючи життя сотні тисяч українських (і не лише) громадян.

Таким чином, на нашу думку, А. Галицька – це дійсно видатна постать української визвольної боротьби, а забуті імена українських жінок-героїнь обов'язково мають бути почуті та вписані у героїчну історію боротьби нашого народу проти російського поневолення, попри всі намагання держави-агресора знищити український народ та його неповторну ідентичність. Адже

історія героїчного супротиву українських жінок перед жорстоким ворогом надає надію, що наш народ і сьогодні зможе вистояти у війні проти рашизму.

Та перш ніж детально познайомитися із життям та діяльністю Артемізії Галицької, почнемо із самого початку. Так, за свідченнями В. В'ятровича, Артемізія Галицька (рис. 2.1) народилася 1912 року у с. Садгора Чернівецької області у багатодітній родині. Проте, як вважає В. Підлубний, велика українська політична та військова діячка уродженка с. Нова Жучка, що наразі є одним із житлових мікрорайонів міста Чернівці [11, с. 92].

Рис. 2.1. – Артемізія Галицька

Мати Артемізії була домогосподаркою, а батько вчителював, брав участь у національному-визвольному русі, та був убитий у бою з більшовиками, коли його дочці було всього вісім років. Артемізія була шостою дитиною в сім'ї, мала чотирьох братів і сестру: Миколу (1885 р.н.), Семена (1888 р.н), Стефу (1898 р.н.), Корнілія (1902 р.н.), та Іларія (1907 р.н.). Один із її братів – Семен, був одним із засновників комуністичної партії Буковини.

Зупинимося на С. Галицькому більш детально. Семен Георгієвич Галицький (1891 – 1954) – український політичний діяч, журналіст (див. Додаток Б). Закінчив 2-у державну імператорсько-королівську гімназію у місті Чернівці. Під час навчання захопився ідеями соціалізму, вступив до Буковинської радикальної партії. У роки Першої світової війни служив в Австро-Угорській армії, дослужився до поручика, потім перейшов до

Української Галицької армії, командував батареєю гаубиць. 1920 року перейшов на бік червоних, і як член Галицького революційного комітету, займався встановленням радянської влади на Західній Україні.

Після провалу перебрався до Буковини, потім до Чехословаччини, де закінчив Український вільний університет та вступив до Комуністичної партії Західної України. Повернувшись на батьківщину, був секретарем Центрального комітету Комуністичної партії Буковини (1926 – 1927), секретарем Буковинського крайового комітету Румунської комуністичної партії (1927 – 1931). Вів активну боротьбу проти румунської влади, агітував за українізацію, створення українських шкіл, воз'єднання з радянською Україною, за що піддавався політичним переслідуванням, неодноразово потрапляв до в'язниці.

Перебуваючи у підпіллі, через загрозу життю виїхав до Москви, де став членом Центрального комітету та представником РКП при Комінтерні (1931 – 1936). У 1936 році був заарештований органами НКВС та репресований, засуджений до п'яти років таборів. 1946 року засуджений повторно на чотири роки таборів. Відбувши термін, був відправлений до психіатричної лікарні в Красноярському краї, де і помер у 1954 році у віці 63 років [98].

Повернемося до А. Галицької. Закінчила школу вона у Кишиніві та вчительську семінарію у місті Ботошани (Румунія). Пішовши по стопах свого батька, починаючи з 1932 року працювала вчителькою, викладала у школах Чернівців, Садгори, сіл Глибоцького та Путильського районів. Незважаючи на заборони румунської влади, викладала дітям українську мову, історію та культуру, у зв'язку з чим зазнавала переслідувань та неодноразово втрачала роботу.

Була активною учасницею просвітительського руху, вивчала медичну справу для того, щоб якомога більше змогти допомогти своєму пригнобленому народові, закінчила два курси медицини. Гостро відчувши на собі національну дискримінацію, 1937 року вступила до Організації українських націоналістів (ОУН). На той момент Артемізії Галицькій було 25 років [13].

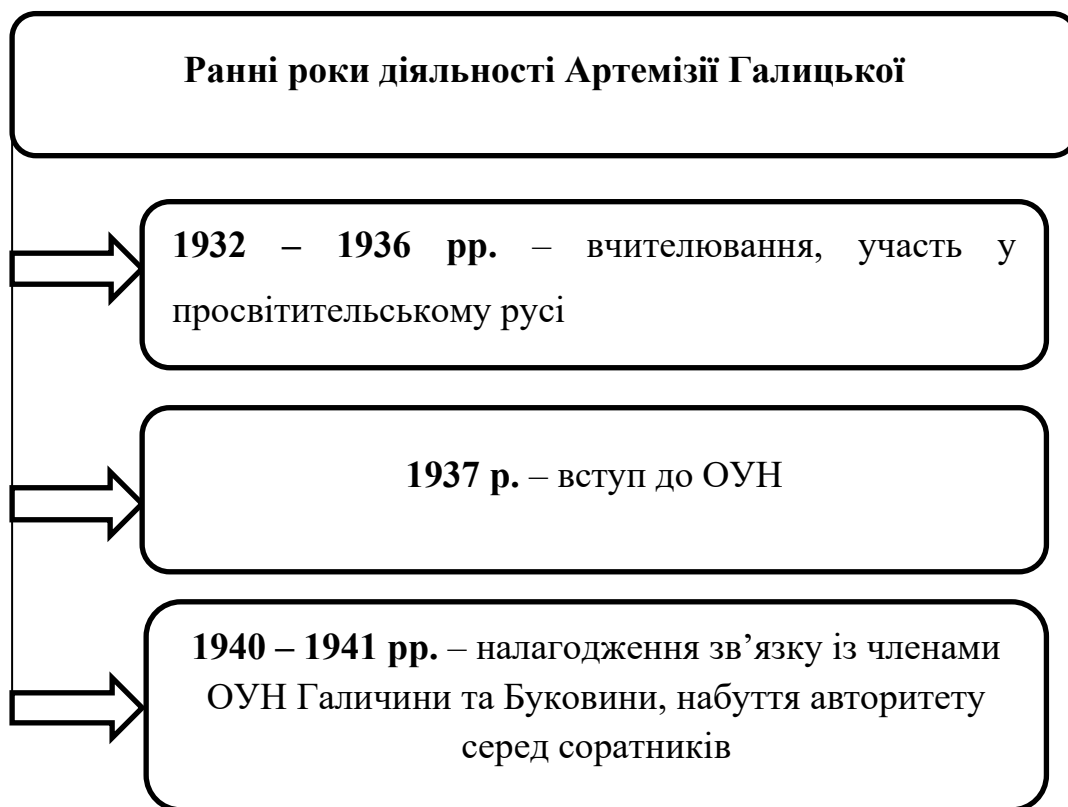

Рис. 2.2. – Ранні роки діяльності А. Галицької

У 1940 році, після приєднання Західної України та Буковини до Української РСР, налагодила зв'язок із членами ОУН із Галичини. Також підтримувала знайомство з членами товариства українських емігрантів «Буковина» та на їхнє прохання організувала збір медикаментів для заарештованих українських націоналістів серед місцевого населення. Зібравши пожертв на суму понад 35 тисяч леїв, заручилася авторитетом серед своїх товаришів. Навесні 1941 року познайомила із членами Організації Українських Націоналістів (бандерівців) (ОУН(б)), у тому числі з Г. Барабашем, якого на Буковину з метою заснування місцевої організації надіслав Центральний провід ОУН [77, с. 15].

Включивши Галицьку до списків своїх прихильників, Барабаш протягом 1941 р. тричі приїжджав до неї і привозив літературу про суперечки між ОУН(б) і ОУН(м) (Організацією Українських Націоналістів (мельниківців)). Також з подачі редактора румунського журналу «Батава» А. Русова, Галицька познайомила з ідеологом українського націоналізму Д. Донцовим, який справив на неї «незабутнє враження». Після відступу радянських військ,

Артемізія продовжила роботу у націоналістичному русі вже під румунською окупацією [11, с. 95].

Таким чином, ранні роки діяльності А. Галицької можна поділити на три періоди (рис. 2.2):

- 1932 – 1936 рр. – вчителювання, участь у просвітительському русі;
- 1937 р. – вступ до ОУН;
- 1940 – 1941 рр. – налагодження зв'язку із членами ОУН Галичини та Буковини, набуття авторитету серед соратників.

2.2 Організаційна та дипломатична робота Артемізії Галицької в ОУН Буковини

Вже на початку своєї роботи в ОУН Буковини А. Галицька стала практично «жінкою-легендою» після того, як допомогла організувати втечу одного із керівників ОУН М. Колотила («Кобзаря»). Так, на початку 1942 року румунська поліція у Чернівцях заарештувала масштабну групу членів ОУН у кількості 22 особи (серед них були С. Шемчук, Н. Коваль, О. Гузар, Ю. Фурман, Р. Гузар та ін. на чолі із «Кобзарем»), а також обшукала квартиру Галицької, проте нічого в неї так і не виявила. Залишившись на волі, вона вислала заарештованим у в'язницю понад тисячу леїв із продуктами харчування. У березні того ж року на прохання заарештованого керівника буковинського проводу ОУН М. Колотило виїхала в Ясси, де він чекав суду в місцевій в'язниці. Імітувавши божевілля, його помістили до психіатричної лікарні, де Колотило потрапив під опіку лікаря Смереки, уродженця буковинських Вашківців [57].

Прибувши до міста Ясси, Галицька добре вивчила систему охорони та ситуацію, у якій знаходився М. Колотило. Уже наприкінці червня 1942 року вона організувала його успішну втечу. Придбавши одяг та запас продуктів, Галицька пробралася до лікарняної палати та за допомогою Смереки вивела Колотило буквально з-під носа агентів сигуранци. Діставшись до Вашківців,

вони перебралися в село Шубранець, де певний час переховувалися, враховуючи, що румунська поліція вже розшукувала втікачів.

Рис. 2.3. – Михайло Колотило («Кобзар»)

Незабаром Галицька та Колотило зв'язалися з повітовим провідником ОУН у м. Вижниця М. Гайдуком («Федором»), а також з новим буковинським провідником Д. Гирюком («Орел»). Вони допомогли втікачам нелегально переправитися до Галичини за допомогою зв'язкового Д. Нагірняка («Лис») та місцевого станичного Лук'яненка («Крига»), які відповідали за зв'язок між галицьким та буковинським осередками ОУН. Прибувши до Коломиї, Галицька та Колотило зустрілися з окружним провідником ОУН В. Андрусяком («Різьбяр») та зв'язковою С. Понич («Одарка»), які допомогли налагодити контакт із Центральним проводом та втекти до Львова, вже від німецького гестапо. Тоді ж, 1942 року, Галицька перейшла до лав ОУН(б) [60].

Після перевірки Службою безпеки ОУН та зустрічі із членом Центрального проводу Барабашем, Галицька надійшла у розпорядження начальника 2-го відділу Я. Старуха («Синій»). Він керував виготовленням фіктивних документів для членів ОУН та роботою друкарні, де виготовляли бланки паспортів СРСР та ряду європейських держав, у заповненні яких брала участь Галицька. У листопаді – грудні 1942 року Львовом прокотилася нова хвиля арештів українських націоналістів. Так, німцями затриманий був і

Старух. У спробі уникнути арешту, Барабаш порадив Галицькій поїхати до його рідних у село Конюхів на Стрийщині, проте, за проханням Колотило, Артемізія виїхала з ним до Коломиї. Їхньою метою було виконання завдання Львівського крайового проводу, а саме – встановити зв'язок із керівництвом Буковинського проводу ОУН і надалі його очолити [64].

Прибувши до керівника обласного проводу Я. Мельника в Станіслав, на його прохання вони взяли участь у 10-денній підготовці повітових та районних провідників при Коломийському окружному проводі, де Галицька викладала ідеологію, а Колотило – політичну історію. Окрім того, вони організували видання газети «Мечем» як друкованого органу Буковинського проводу ОУН, причому перший номер видали тиражем у дві тисячі екземплярів, з яких півтори тисячі переправили на Буковину для розповсюдження підпільними каналами у Буковинському та Коломийському повітах, а п'ятсот – у Центральний провід. Також Галицька викладала ідеологію та санітарну справу на 14-денних курсах для жінок-членів ОУН, організованих повітовим провідником ОУН Снятинщини «Кропивою» [73].

У березні 1943 року Мельник знову викликав Галицьку до Станіслава і доручив провести навчання ще дев'яти жінок, а згодом вона випустила ще два курси для жіночих відділів Станіславського та Галицького повітів ОУН. У цілому, Галицька організувала чотирнадцять різних навчальних шкіл, навчивши близько 140 – 150 осіб. У квітні 1943 року А. Галицька отримала повідомлення від Колотило про масові арешти членів ОУН на Буковині, тому вирішила залишитися на Галичині.

На прохання Колотило крайовий провід ОУН на Західноукраїнських землях призначив Галицьку референтом Буковини, що була відповідальна за зв'язок із Галичиною. Фінансовий референт «Улас» виділив їй 60 тисяч злотих, на які було закуплено літературу, яку потім вислали на Буковину. Галицька також організувала підпільну мережу ОУН у селах на прилеглій до Буковини території, що виконувала завдання розвідки та зв'язку з Буковинським проводом. У грудні 1943 року, дізнавшись про арешт Колотило, Галицька

проінформувала про це Станіславський обласний провід, а після арешту Гірюка Західноукраїнський крайовий провід прийняв рішення тимчасово припинити діяльність Буковинського проводу [80].

Сама ж Галицька отримала завдання розпочати створення жіночої мережі ОУН на Галичині, для чого провід організував жіночі курси. Від керівництва вона вимагала створити для своїх учениць гарні умови навчання, забезпечити повстанські шпиталі всім необхідним інструментарієм та ліками, чого було складно досягти в умовах підпілля та постійного пересування гірською місцевістю. Тим не менш, Галицька підготувала два випуски жінок, навчивши семеро інструкторів, які потім були скеровані до різних областей ОУН.

У січні 1944 року А. Галицька вирушила до Львова за викликом керівника Референтури зовнішніх зв'язків Центрального проводу ОУН М. Лебеда, куди поїхала разом з І. Белейовичем та зв'язковим «Юрком». У Львові Галицька зустрілася з організатором Української повстанської армії в Галичині А. Луцьким, а потім із самим Лебедем, який повідомив їй про те, що керівник Одеського проводу ОУН «Ярема» розпочав переговори з румунською владою. Лебідь доручив Галицькій зв'язатися з ним і передати вимоги Центрального проводу до уряду Румунії про справедливість вимог ОУН, звільнення українських політичних ув'язнених з в'язниць, дарування українцям статусу національної меншини, створення на території Буковини та Бессарабії українського губернаторства з організацією українських шкіл та церков, а також про можливе визнання української держави у разі створення в її етнічних межах. На цій зустрічі було обговорено також можливість створення українського уряду Буковини, якщо для цього виникнуть сприятливі умови, і Галицька назвала кілька кандидатур, з якими Лебідь погодився, наділивши її повноваженнями щодо формування уряду у разі узгодження цього питання з румунами [80].

Лебідь доручив Галицькій після відступу німців виїхати на Буковину та організувати там мережу ОУН, після чого разом із «Яремою» відбутися до

Румунії та за допомогою румунів, якщо ті погодяться на вимоги Центрального проводу, виготовити паспорти для членів ОУН. На закінчення Лебідь пообіцяв Галицькій у майбутньому взяти її на дипломатичну роботу. Прибувши до Станіслава, Галицька зустрілася із Мельником і передала керівництво жіночою мережею обласного проводу ОУН під управління підпільниці «Галичанки», а сама поїхала до Коломиї, де поінформувала «Ярему» про отриманні від Лебеда вказівки. Той, у свою чергу, розповів про зустрічі з румунською стороною і про переговори, що відбулися за участю представників Центрального проводу. Взявши участь у проведенні переговорів, згодом Галицька наголошувала на тому, що румуни погодилися на вимоги щодо забезпечення культурних прав українців, але відмовилися визнати Буковину та Бессарабію українськими землями, наполягаючи на збереженні міждержавних кордонів станом на 1939 рік [83].

Після закінчення переговорів представники Центрального проводу виїхали до Галичини, щоб доповісти про результати та отримати подальші вказівки від Лебеда. Певний час Галицька чекала кур'єрів з матеріалами від Лебеда, щоб потім виїхати до Румунії з «Яремою», однак у цей час радянські війська пішли в наступ на Румунію, і зв'язок перервався.

Варто зазначити, що діяльність членів Буковинського проводу ОУН під час румунської окупації обмежувалася підтримкою організаційних зв'язків, до відкритого протистояння вони не були готові і тому перебували у підпорядкуванні Коломийського окружного проводу. Організацію збройної боротьби на Буковині ОУН розпочала лише у березні – квітні 1944 року, коли частина області була вже звільнена Червоною армією від румунських та німецьких окупантів, а гірські райони ще перебували під угорцями та німцями [99]. Саме у цей час, після арешту Д. Гирюка та М. Колотила, Артемізія Галицька стає провідником ОУН Буковини, про що ми поговоримо більш детально у наступному підрозділі магістерської роботи

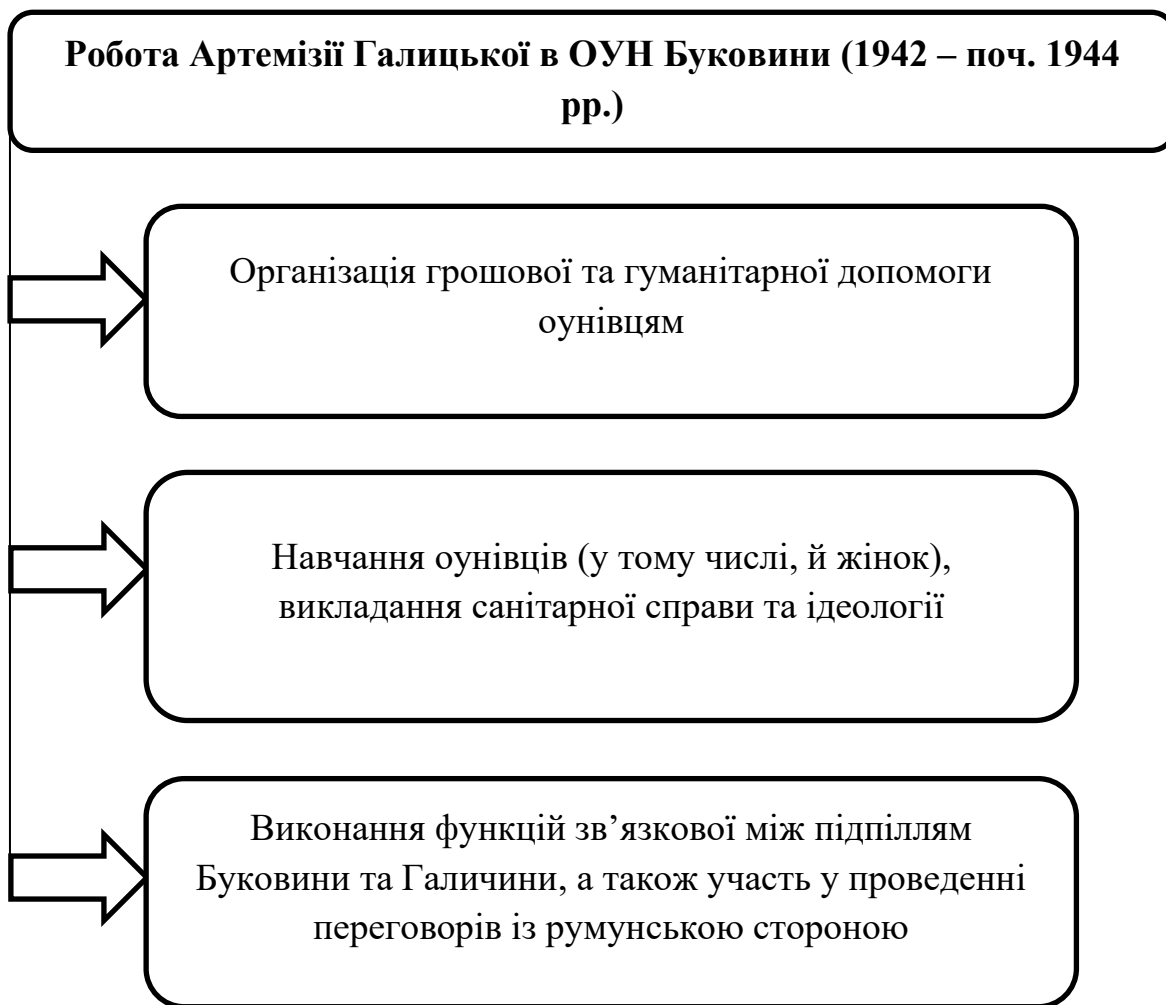

Рис. 2.4. – Організаційна та дипломатична робота А. Галицької в ОУН Буковини

2.3 Артемізія Галицька («Мотря») – окружний провідник ОУН Буковини

Новий етап національно-визвольної боротьби розпочався в кінці березня – на початку квітня 1944 року, коли на Буковину з Галичини прибула Артемізія Галицька, відома також як «Мотря», разом із групою українських повстанців. Вона виступала як обласний провідник ОУН(б), зібравши навколо себе відомих їх членів ОУН, та організувавши бойові підрозділи, які спрямовувались до різних районів краю [77, с. 14].

26 березня 1944 року Галицька з особистою охороною у складі десяти осіб вирушила на Буковину, де розпочала створення нової організаційної

мережі ОУН та загонів УПА. Разом із нею повернулися О. Гаджа («Кармелюк», він же «Клим») та С. Марголяк («Тихий»), а з ними ще 15 бойовиків. 27 березня Артемізію було призначено провідником Буковинського обласного проводу, тож вона стала першою жінкою – керівником проводу ОУН [11, с. 96].

Через В. Гайдука, що мешкав у Вижниці, «Мотря» знайшла його брата Мирослава в Чернівцях, де той проживав на явочній квартирі. Вона запросила його на особисту зустріч і пояснила, що була відправлена крайовим проводом ОУН(б) на посаду окружного провідника ОУН на Буковині. Її завданням було оживити діяльність ОУН і негайно розпочати формування підрозділів Української повстанської армії для активної боротьби проти радянської влади. Галицька запропонувала Гайдуку посаду референта обласного проводу ОУН, відповідального за організаційні аспекти, зокрема, створення первинних осередків ОУН [12]. Він із задоволенням погодився на цю пропозицію.

Тоді ж А. Галицька формує чотири боївки, командирами яких були «Наливайко» (буковинець, служив у румунському війську, член ОУН з 1940 р.), «Чорнота» (бойовик снятинської повітової боївки), «Іскра» (бойовик городенківської повітової боївки), «Сагайдачний» (буковинець, член ОУН з 1940 р.).

Ось як писала А. Галицька про діяльність цих боївків:

««Наливайко» активно діяв на території Вижницького району, але не зміг протриматися там довго через те, що до його бойового загону приєдналося близько 500 осіб, включаючи жінок і дітей, що ускладнило його здатність виконувати операції. У результаті зради одного зі спільників, який проник у табір, більшовики у складі 3000 осіб оточили і розгромили його. Це сталося в Іспаському лісі. «Наливайко» разом з невеликою групою зміг прорватися через фронт на мадярську сторону. Щодо його подальшої долі нічого не знаю.

«Чорнота» разом із своєю бойовою групою втримувався на території району Вашківців до серпня. Він успішно виконав кілька акцій проти голів сільрад. Проте, коли дізнався, що район був визволений від більшовиків, на

його особисте прохання, Чорнота був виведений з того району разом зі своїми людьми.

«Іскра» після першої зустрічі з більшовиками залишив територію Сторожинецького району і разом із трьома іншими особами проник до Галицьких Карпат, де приєднався до УНС (Української народної самооборони). Одного з них вдалося віднайти та переправити до табору «Лугового», а інші по власноруч переселились на територію Снятинщини.

«Сагайдачний» діє зі своєю маленькою групою ще й до сьогодні. До складу його боївки входило кілька провідних одиниць із Городенківського повіту, що їх наприкінці серпня відставлено до їхнього терену, бо Городенківська повітова боївка була зовсім знищена більшовиками. «Сагайдачний» зараз сповняє функцію підрайонного с. Зеленів та провідника боївки Вашківського району» [81, с. 100].

Аналізуючи звіт А. Галицької, В. Підлубний робить висновок, що бойові групи, які були сформовані на території Буковини, склалися не лише з місцевого населення, а також включали в себе посланців з Галичини. Деякі з цих бойових груп покинули Буковину і перейшли за кордон, тоді як інші почали активно діяти на території Західної України [80]. Це свідчить про те, що національно-визвольна боротьба в регіоні привертала до себе увагу не лише місцевого населення, але й мала підтримку з інших регіонів України.

Варто зазначити, що радянська влада ні на хвилину не випускала із поля зору діяльність усіх підрозділів УПА. Усі постанови, директиви та звернення, які видавав Пленум Центрального Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У), а також накази НКВС та НКДБ, свідчили про злісне та часто неправдиве характеризування Української Повстанської Армії як групування, що спрямоване на підтримку німецьких націоналістів та співпрацю з режимом Гітлера. У своїх документах вони рекомендували відправляти партизанські групи або спеціально підготовлених агентів до націоналістичних військових формувань та організацій для виконання розкладницьких та диверсійних завдань [80, с. 102].

Тож початок збройної боротьби буковинських боївок для А. Галицької та її соратників не обіцяв бути легким. Проте вони були вірні своїм патріотичним переконанням і готові до боротьби з радянською владою та її репресивними органами. Їхнім основним завданням була ліквідація румунських донощиків, політично активних комуністів і прибічників сталінського режиму. Вони провели відповідні операції в різних селах, зокрема в Багні, Мілієвому, Карапчеві, Черногузах, Велавчому та інших. Перша з цих акцій відбулася у Луківцях 9 квітня, наслідком чого стала ліквідація 13 донощиків і спалення фільварку [83].

У початку квітня, провід ОУН на Буковині презентував великодню листівку із закликом до українського населення приєднатися до збройних підрозділів Української Повстанської Армії. Цей заклик призвів до збільшення кількості добровольців, які охоче приєднувалися до боївок. Деякі з них вступали до лав ОУН, щоб боротися за українську незалежність, інші ж – щоб уникнути мобілізації до Червоної армії.

У травні 1944 року, незважаючи на деякі невдачі, на території Буковини вже діяли чотири боївки: «Тихого», «Кармелюка», «Гайворона» і «Сагайдачного». Кожна з цих боївок налічувала по 25 осіб. Значну частину складу цих груп складали націоналісти, які поверталися на Буковину з інших регіонів України. Боївку «Гайворона» спрямували у Васловівський ліс Садгірського району, а три інші залишилися в Вашковецькому районі. У четвертій боївці було два запасних командири, які мали сформувати нові бойові групи з новобранців. У цей час невеликі боївки також почали діяти в Банилові та Карапчеві Вашковецького району, в деяких селах по обидві лінії фронту, а також в Заставнівському, Глибоцькому та Кіцманському районах [11, с. 97].

Прибувши до Вашковецького району та обравши його базою для організації революційно-визвольного руху, Мотря зв'язалася із групою колишнього коменданта жандармерії Косівського повіту В. Шумкою

(«Луговий»), якому доручила зайнятися створенням у горах шкільного табору УПА та навчанням новобранців.

«Луговий» рішуче взявся за свою роботу і дуже швидко зібрав 60 вояків в таборі «Зелена Буковина». У травні він розмістив свій штаб у будинку селянина Михальчука в селі Мигове і розпочав військове навчання добровольців. Пізніше його штаб перевели на хутір Стайки, який розташовувався неподалік. До кінця травня загін «Лугового» налічував кадрову сотню бійців. А вже до червня 1944 року його курінь налічував 800 бійців, організованих у Буковинську українську самооборонну армію (БУСА) під командуванням Шумки, який, однак, незабаром без дозволу проводу вступив у переговори з німцями і перейшов на їхній бік. За оцінками істориків, організаційно-політична та господарська діяльність Буковинського куреня УПА відрізнялася злагодженістю та організованістю, зокрема, у розпорядженні бійців був власний транспорт, були організовані збройові та одягові майстерні, у кожному селі був станичний, який займався збиранням інформації, продуктів харчування, грошей, обмундирування, відбором та підготовкою бійців [80].

Варто відзначити, що на діяльності буковинської організації негативно позначався постійний конфлікт «Мотрі» із провідником Коломийського окружного проводу ОУН В. Савчаком («Сталь»), який займався справами Буковини та на початку вересня змістив Галицьку з посади окружного провідника, призначивши замість неї «Степана» (М. Кіндзірського).

Проте «Мотря», яка ще в серпні залишила в краї замість себе «Оксану» і відбула до Львова, у жовтні повернулася з письмовим підтвердженням, що вона залишається організаційно-політичним керівником Буковинського вже обласного проводу ОУН. Тому «Степан» звернувся до «Сталя» і просив його допомогти розібратися з цією ситуацією. Врешті-решт, розуміючи, що двовладдя шкідливе, Кіндзірський вирішив підпорядкуватися «Мотрі».

Рис. 2.5. – Василь Савчак («Сталь»)

У жовтні «Мотря» надіслала листа «Сталю», у якому заявила, що Буковина становить окрему адміністративну одиницю від Коломийського окружного проводу і підпорядкована крайовому проводу. «Сталь», у свою чергу, наказав «Степану» підпорядкуватися «Мотрі» і відмовився від деяких своїх прав у керівництві структурами ОУН на Буковині [43].

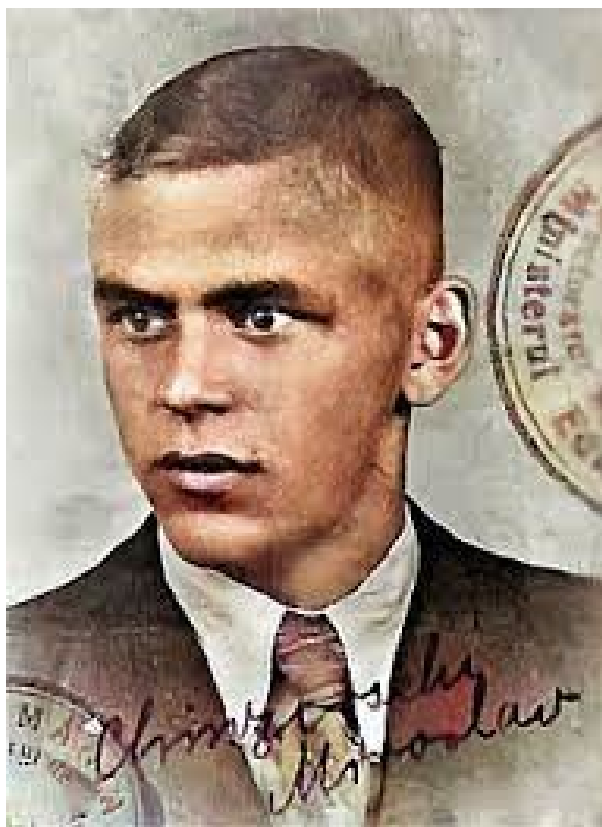

Рис. 2.6. – Мирослав Кіндзірський («Степан»)

Тож, повернувшись до Буковини, у жовтні 1944 року Галицька сформувала новий окружний провід, а також п'ять боївок по 20 – 30 осіб у кожній. Отже, у жовтні був сформований новий Буковинський провід Організації Українських Націоналістів, у складі якого були такі посадовці: «Мотря» – провідник, «Степан» (М. Кіндзірський) – її заступник, «Федір» (М. Гайдук) – військовий референт, і «Скригун» – референт з питань безпеки. Вони були відповідальні за контроль низинної зони. У гірському регіоні функціонувала інша група під керівництвом «Тура», В. Тодорюка зі Старої Жадови [53].

А вже у грудні 1944 року існували фактично два окремі буковинські проводи – гірський на чолі з «Туром» та низинний на чолі з «Мотрею». Обидва провідники вважали себе повноправними керівниками для всієї Буковини. Під час допиту М. Гайдук визнав, що «Степан» домовився з «Мотрею», що він буде провідником Буковини, а «Мотря» стане організаційним референтом. Гайдук було заплановано призначити організаційним по створенню боївок Української Повстанської Армії. З цією метою він мав вирушити до Галичини та отримати підтвердження цієї номінації в крайовому проводі. У грудні планувалася нарада районних, надрайонних, повітових та обласного проводів Буковини у Васловівцях з цього питання. Органи НКВС та НКДБ були в курсі проведення цієї наради та активно готувались до ліквідації Буковинського проводу [64].

Ще 27 листопада 1944 року Політбюро Центрального Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України затвердило звернення Президії Верховної Ради, Ради Народних Комісарів УРСР та ЦК КП(б)У під назвою «До населення західних областей України». У резолюції пленуму ЦК КП(б)У, зокрема, говорилося про необхідність посилення боротьби з націоналістичними загонами у західних областях України.

Пункт 3 цієї постанови пленуму рекомендував секретарям обласних та районних комітетів КП(б)У в західних областях підсилити боротьбу із націоналістичними бандами, надаючи пріоритетне завдання знищенню

їхнього керівництва і так званої «Служби безпеки». Рекомендувалося вживати різноманітні заходи боротьби і створювати групи самооборони з місцевого активу. Також пленум закликав посилити конспірацію при підготовці і проведенні операцій проти націоналістичних угруповань. Центральний Комітет КП(б)У наказав обласним комітетам у Волинській, Станіславській і Чернівецькій областях докладати більше зусиль у співпраці з органами НКВС та НКДБ щодо знищення банд українсько-німецьких націоналістів. Партійним організаціям було рекомендовано підсилити політико-виховну роботу у військах НКВС.

ЦК КП(б)У вимагав від усіх партійних організацій та комуністів в західних областях України підвищити пильність і ретельно перевіряти кадри, які залучалися до роботи в радянських та господарських органах, а також до органів зв'язку на всіх рівнях партійного та державного апарату [80].

Ці вказівки і вимоги надходили не лише з Києва, а також із Москви. 2 грудня 1944 року, нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія звернувся до секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова з листом, у якому він висловив потребу в посиленні боротьби з націоналістичним підпіллям у західних областях УРСР. В листі зазначалося, що наркомам внутрішніх справ Савченку та державної безпеки Рясному було дано вказівки розробити спеціальні заходи щодо активного розшуку і невідкладного затримання усіх осіб, причетних до терористичної діяльності Організації Українських Націоналістів. Також було закликано налагодити спеціальну агентурно-просвітницьку роботу для запобігання роботі союзників ОУН, щоб жоден терористичний акт проти радянських громадян не залишався нерозкритим і непокараним.

Для прискорення розгляду справ арештованих членів ОУН у західних областях УРСР навіть були організовані дві виїзні сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР. Одна із них була призначена для розгляду справ Управління Наркомату Внутрішніх Справ (УНКВС) і Наркомату Державної Безпеки (УНКДБ) у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій і Чернівецькій областях, а друга – у Ровенській, Волинській і Тернопільській областях.

Як і очікувала радянська влада, 28 – 29 грудня у Васловівцях відбулася нарада районних, надрайонних, повітових та обласного проводів Буковини. Сюди прибули «Степан», «Мотря», «Федір» та інші представники ОУН з особистою охороною [69].

Події, які відбулися в Васловівцях, описані краєзнавцем К. Королем. Він пише, що день 28 грудня минув спокійно, але надвечір 29 грудня групи НКВС почали наступ на село з боку Юрківців. Особливо жорстокий бій виник навколо хати, де проходила нарада повстанців. У бійців закінчувалися боєприпаси, і вони взяли оборонну позицію за стодолю. Під час бою важко поранено «Боевіра» (Р. Дубик), який навіть не зміг дістатися до стодоли, тож віддав наказ про відступ. Повстанці почали відступати до лісу. Групи НКВС оточили хату і проникли до неї. Тут лунає постріл, і «Мотря» вже лежить поранена на руках кількох бойовиків. Поруч лежить пістолет. «Федір» же опору не чинив [11, с. 98].

Після поранення «Мотрю» доставили до Чернівецької обласної лікарні і призначили охорону, яка складалася із працівників НКВС. Під час її арешту було вилучено пістолет іноземного зразка, яким вона намагалася застрелитись, а також листування, інструкції та інші документи і матеріали з націоналістичним змістом.

Таким чином, активну роботу А. Галицької у ролі провідника ОУН Буковини перервав саме арешт НКВС, який ознаменував перелом для підпільного руху на Буковині.

Висновки до 2 розділу

Особливу роль у національно-визвольному русі відіграла Артемізія Галицька – українська політична та військова діячка, провідник ОУН Буковини, лицарка Бронзового Хреста Заслуги УПА.

На сьогодні не існує одностайної думки дослідників щодо А. Галицької. Одні називають її зрадницею, та розвідницею НКВС, інші ж виправдовують, наголошуючи на тому, що хоча вона й видала інформацію про 242 членів ОУН на Буковині, та також дані про повстанців з інших областей, але це сталося через те, що радянські спецслужби вдалися до хитрощів, а сама Галицька, щоб не здатися у полон живою та не надавати ніякі свідчення, намагалася двічі покінчити життя самогубством.

Ми вважаємо, що А. Галицька – дійсно видатна постать української визвольної боротьби, а забуті імена українських жінок-героїнь обов'язково мають бути почуті та вписані у героїчну історію боротьби нашого народу проти російського поневолення, попри всі намагання держави-агресора знищити український народ та його неповторну ідентичність. Адже історія героїчного супротиву українських жінок перед жорстоким ворогом надає надію, що наш народ і сьогодні зможе вистояти у війні проти рашизму.

Ранні роки діяльності А. Галицької можна поділити на три основні періоди: 1932 – 1936 рр. – вчителювання, участь у просвітительському русі; 1937 р. – вступ до ОУН; 1940 – 1941 рр. – налагодження зв'язку із членами ОУН Галичини та Буковини, набуття авторитету серед соратників.

Починаючи із 1942 до початку 1944 року Галицька займалася організаційною та дипломатичною роботою в ОУН Буковини, де вона: організувала грошову та гуманітарну допомогу оунівцям; навчала оунівців (у тому числі, й жінок), викладала санітарну справу та ідеологію; виконувала функції зв'язкової між підпіллям Буковини та Галичини, а також брала участь у проведенні переговорів із румунською стороною.

Активну роботу А. Галицької у ролі провідника ОУН Буковини перервав саме арешт НКВС, який ознаменував перелом для підпільного руху на Буковині. Сама ж Галицька стала жертвою провокації (операція «бочка») та причиною арешту і вбивства сотень своїх соратників. Через кілька місяців отриману шляхом обману інформацію було оформлено у протоколи допиту вже офіційно заарештованої «Мотрі», яка, як було там написано, «допомогла радянським органам у ліквідації підпільної організації ОУН на території Буковини».

РОЗДІЛ 3. АРТЕМІЗІЯ ГАЛИЦЬКА НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

3.1 Захоплення чекістами та спроби самогубства

Захоплення у полон та арешт А. Галицької був, на нашу думку, заздалегідь спланованою та продуманою операцією. Цьому сприяв зокрема спільний наказ наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії та наркома державної безпеки СРСР В. Меркулова «Про заходи боротьби з оунівським підпіллям та ліквідацію збройних банд ОУН в західних областях УРСР», що був підписаний 9 жовтня 1944 року. У цьому наказі наголошувалося на широкому втягуванні місцевого населення в агентурно-інформаційну роботу та збройні групи сприяння [41].

Ефективність виконання наказу вражає. У своїй праці «Советская агентура...» американський дослідник, доктор історичних наук Дж. Бурдс наводить витяг із повністю секретної звітної доповіді начальника Головного управління НКВС СРСР з боротьби з бандитизмом А. Леонтєва заступникові народного комісара внутрішніх справ СРСР С. Круглову, датованої 3 серпня 1945 р.: «На 1 липня 1945 р. згідно з даними НКВС у складі агентурної мережі на Західній Україні було зафіксовано 11214 місцевих жителів, які співпрацювали з органами безпеки: 175 резидентів, 1196 агентів і 9843 інформаторів. Майже половина з них (47,2%) були залучені протягом перших шести місяців 1945 року – 156 резидентів (89,1%), 527 агентів, а також 41 агент-«маршрутник» і 84 агенти-«внутрішники» (усього 652 особи або 52,3%), а також 4483 інформатори (45,6%) [41, с. 145].

Проте повернімося до теми арешту А. Галицької. Так, у грудні 1944 року в Заставнівському районі з'явилася боївка деякого «Швидкого», яка на початку місяця нібито провела бій із військами НКВС і зазнала великих втрат. Налагодивши зв'язок із місцевою організацією та зустрівшись із А. Галицькою, «Швидкий» сказав, що хоче зі своїм куренем перейти на Буковину

за умови забезпечення йому матеріальної бази та лояльного ставлення місцевого населення. За словами «Швидкого» виходило, що в нього повно зброї та людей, з якими він хоче напасти на Чернівці та звільнити з місцевої в'язниці всіх заарештованих, проте Галицька заборонила це робити, оскільки місто було переповнене радянськими військами. Незабаром він зник і більше на Буковині не з'являвся. Надалі з'ясувалося, що боївка «Швидкого» була фіктивною та сформована управлінням НКВС у Тернопільській області, а очолював її майор держбезпеки О. Соколов, який був представлений за боротьбу з «українсько-німецькими націоналістами» до звання Героя радянського союзу [43].

Такі випадки на Буковині були нерідкими, адже спецзагони НКВС під виглядом боївок встановлювали зв'язок із провідниками, з'ясовували інформацію про місцеву організацію, а потім зникали, після чого в районах починалися арешти. Так, 29 грудня того ж року у селі Васловівці Садгирського району проходила нарада керівного складу Буковинського проводу ОУН. Напередодні, 28 грудня, Галицька вислала боївку К. Майданського («Юрась») для проведення акцій по селах Заставнівського району, а боївку В. Куруляка («Сам-свій») – до Вашковецького та Вижницького районів. Тож керівний склад ОУН Буковини на той момент охороняла лише невелика боївка. Переходячи від села до села, вони потрапили до облави військ НКВС чисельністю 300 осіб і прийняли нерівний бій [46, с. 25].

Заступник провідника М. Кіндзірський загинув у бою, а Галицька з М. Гайдуком потрапили в полон. Через зраду одного із членів організації весь крайовий провід було розгромлено, взято у полон; також було вбито усю обслугу і охорону.

Будучи пораненою, Галицька намагалася покінчити життя самогубством і вистрілила собі в голову – у тяжкому стані її відправили під охороною до лікарні в Чернівцях, де полонену врятували лікарі. Прийшовши до тями, осліпла від поранення Галицька відмовилася надавати будь-які свідчення та

зробила другу спробу самогубства, намагаючись пальцями розколупати рани на голові, проте здійснити задумане їй не дали.

Через півроку після полону Галицької НКВС схопило її референтів, які у спробі врятувати своє життя розкрили співробітникам НКВС інформацію про підпілля ОУН та його бойові формування. Крім чотирьох провідників Буковинського проводу ОУН, загалом було заарештовано 1372 бійців УПА, станичних, розвідників та зв'язкових. Швидко піддавшись тиску, М. Гайдук розкрив слідству структуру проводу, проте намагався «зберегти організацію і звязати межі показань, що даються слідству». Як випливає з документів НКВС, він охарактеризував Галицьку як «людину, яка ніколи не дасть потрібних показань щодо ОУН та УПА на Буковині» [59, с. 142].

Біографія А. Галицької у «Літописі УПА» закінчується таким абзацом: «Формально Галицька була заарештована УНКВС по Чернівецькій області 18 квітня 1945 року» [59, с. 266]. Тож фактично Галицьку дійсно було заарештовано 18 квітня 1945 року співробітниками УНКВС у Чернівецькій області за не з'ясованих до кінця обставин, проте до цього, за сформованою в органах «традицією», її кілька місяців було протримано у в'язниці у спробі з'ясування та використання її можливостей, а вже потім було офіційно заарештовано.

Отже, можемо зробити висновки, що затримання А. Галицької було задалегідь спланованою операцією, внаслідок якої органи НКВС ліквідувати оунівське підпілля. Проте, добровільно Галицька не збиралася надавати ніяких свідчень, через що навіть намагалася покінчити життя самогубством.

3.2 Операція «Бочка»

Так і не зумівши домогтися від Галицької свідчень, чекісти вдалися до хитрощів і організували операцію «Бочка», відому під більш формальною назвою «Літерний захід «ЛП»», де «ЛП» – це легендований провід у вигляді агентурно-бойової групи НКВС, що діяла нібито під керівництвом

українських повстанців. Деталі «Бочки» для «Мотрі» дізнаємося із виписки з агентурної справи «Фанатики», що зберіглася у 372-й справі, сформованої чекістами для прославлення власних подвигів [11, с. 95].

Операція була проведена на Різдво, вночі 7 січня 1945 року, коли було надано доступ до лікарні, в якій чергувала місцева санітарка-українка, якій Галицька довіряла. Чекісти, які зображали із себе представників Центрального проводу ОУН, викрали Галицьку з лікарні та доставили на конспіративну квартиру у Чернівцях. Для надання Галицькій професійної медичної допомоги було залучено професора хірурга Булевського, який прикинувся колишнім членом загону отамана Т. Боровця, а насправді ж у роки війни він служив у партизанському загоні Д. Медведєва. Основну роль в операції відіграли чекісти – керівний працівник Центрального проводу ОУН «Тарас» (він же заступник начальника УНКВС підполковник держбезпеки Біленко), референт Служби безпеки «Іван» (начальник оперативного відділення УНКВС старший лейтенант держбезпеки Гончаренко), та підпільник «Стецько» (оперуповноважений відділу боротьби з бандитизмом старший лейтенант держбезпеки Гусак) [13] (див. Додаток 3).

Обстановка конспіративної квартири та участь лікаря переконали Галицьку у правдоподібності того, що відбувається. Деяку настороженість у неї викликала лише поява представників ОУН, проте Галицька помилково у «Тарасі» впізнала «Ярого», справжнього працівника Центрального проводу, якого особисто не бачила, але знала його прикмети. Щоб посилити відчуття реальності, чекісти імітували небезпеку можливого повторного арешту Галицької та двічі змінювали конспіративні квартири через «побоювання провалу», причому перевозили її у порожній шафі чи дивані. Утримувачками квартир виступили дві жінки-українки – «Даша» та «Клава». Галицька, яка сама організувала втечу з лікарні свого товариша у 1942 році, зважаючи на все, повірила в те, що її дійсно врятували [13].

Коли А. Галицькій стало краще, «Тарас» оголосив, що за дорученням Центрального проводу він зобов'язаний розслідувати провали учасників

мережі ОУН на Буковині, що виникли після її затримання. Вести ж слідство буде «Іван», якому треба надати повні списки підпільників для перевірки та виявлення провокаторів. При цьому «Іван» був досить жорстким слідчим і грав роль «поганого поліцейського», а «добрим» був «Стецько», який «користуючись дружбою та довірою» Галицької, отримав від неї додаткові відомості про багатьох членів ОУН. Побоюючись, що «цей жорстокий «есбіст» здатний її задушити без дозволу центрального проводу ОУН», Галицька не повідомляла «Івану» зміст розмов зі «Стецьком». «Стецько» вдавав, що закоханий у Галицьку, пропонував одружитися і потім з'явитися з повинною у НКВС, і вона відповідала йому взаємністю, бажаючи осісти у мирному житті десь у Румунії.

У «Літописі УПА» подано тексти протоколів допитів А. Галицької, у яких вона буквально «здає» своїх товаришів. Так, наприклад, наведемо уривок із протоколу допиту Галицької за 25 березня 1945 року: «Військовим проводом керує військовий референт УПА Буковини «Федір». Щодо питання територіальних дій УПА він підпорядковується мені, а загалом у своїх діях підзвітний Штабу УПА на чолі з «Гуцулом». Функції проводу: організація боївки УПА; підготовка і проведення акцій; організація та проведення військових вишколів; постачання зброї, контроль за зберіганням продовольчих та збройних складів. Санітарний відділ очолювала я, зважаючи на те, що іншої необхідної кандидатури вони не мали... Так, наприклад, у місті Чернівці є одна аптека, номера якої я не пам'ятаю, у ній господарча Вашківського повітового проводу «Катря» постійно отримувала медикаменти. Тут же, у Чернівцях заготівлю медикаментів проводили Карська Михайлина та Воронок Євгенія, які мали зв'язки із ОУН. Рецепти їм постачала я...» [59, с. 252].

Керівництво ОУН на той момент уже знало, що Галицьку спіймали і вона почала видавати інформацію, проте приховувало цей факт від інших підпільників. У квітні 1945 року вона була нагороджена Бронзовим Хрестом Заслуги, ставши першою жінкою, що отримала таку нагороду. У результаті

«допиту» Галицька представила вичерпну інформацію про структуру та учасників підпілля на Буковині, назвавши понад 242 членів ОУН на Буковині, не враховуючи складу куреня УПА, а також дані про підпільників з інших областей – усього понад 600 осіб, внаслідок чого співробітники НКВС отримали досить повну картину діяльності українського підпілля у 1943 – 1944 роках [63, с. 132].

Як зазначалося у звіті держбезпеки, «під час оперативної реалізації матеріалів, отриманих в результаті комбінації з «Мотрею», було заарештовано низку відомих членів ОУН, у тому числі й членів обласного проводу, повітових, районних та підрайонних провідників, станичних, господарських станичних, пропагандистів, зв'язкових, рядових членів організації (загалом 175 осіб).

Крім цього, під час проведення операції із затримання оунівців за свідченнями «Мотрі» було вбито:

- членів обласного проводу – 3 особи;
- районних провідників – 3 особи;
- підрайонних провідників – 5 осіб;
- станичних – 9 осіб;
- пропагандистів – 1 особу;
- учасників ОУН та УПА – 216 осіб [11, с. 96].

Операцією керував народний комісар внутрішніх справ УРСР, комісар держбезпеки 3 рангу В. Рясний, про її підсумки народний комісар внутрішніх справ СРСР Л. Берія повідомив особисто І. Сталіну, а ця доповідь увійшла до його «особливих папок» про придушення повстанського руху в Україні. У документах немає свідчень того, як Галицька сприйняла інформацію про те, що стала жертвою провокації, стала причиною арешту та вбивств сотень своїх соратників. Гайдук був розстріляний у 1945 році. У серпні того ж року у в'язниці Галицька від «Стецька» народила сина (див. Додаток Ж), доля якого, на жаль, залишилася невідомою [11, с. 97].

Про цю подію доволі детально пише у своєму романі «Букова земля» М. Матіос (рис. 3.1). А. Галицьку письменниця висвітлює немовби у двох вимірах – темному та світлому.

Рис. 3.1. – Роман М. Матіос «Букова земля»

Письменниця описує свою героїню як поєднання біологічних та національних аспектів: як величне та горде створіння, що скоює самогубство перед очима оперативників (стріляючи собі в голову). В той же час це незахищена слабка жінка, із масним волоссям, яке спускається до самої підлоги, вразлива та чуттєва [32].

Отже, темна сторона – це майор Дроздов («Стецько») (працівник НКВС), що виглядає як м'який та добрий слідчий зі структури «СБ підпілля». Він представляється голубом, що «вдихає життя у зів'яле тіло», пропонуючи шлюб, хоча, фактично, йому були «бридкі її риси обличчя у товстих окулярах, масне волосся і гіркий запах погано митого тіла».

Дроздов успішно виконує своє завдання, і його досягнення є надзвичайно вражаючими: завдяки небаченим хитрощам та підступу він отримує неймовірний тріумф: майже шість сотень імен, розкодованих «Мотрею» негайно подається на стіл обласного керівництва НКВС. Дві сотні

осіб, які входили до цього списку, були негайно ліквідовані. У результаті арештували кілька членів різних рівнів структури ОУН: окружного проводу, повітових керівників, районних, підрайонних, станичних, пропагандистів, зв'язкових і рядових членів [65].

Майор Дроздов насолоджується результативністю своєї операції, про яку він особисто повідомив товаришу Сталіну. Тим не менше, він відчуває ненависть до Галицької, яка стала матір'ю його дитини і перебуває десь у Сибірі чи Магадані.

Світла сторона – це відображення спогадів окружного провідника «Сталія», які він зафіксував у своєму «Щоденнику», де характеризується він та Артемізія Галицька. «...Сьогодні мені 27 років. І що я здійснив досі? Найбільше турбує самотність, серцева хвороба та відчуженість від подій на Буковині. Та, понад усе, розуміння того, що подальша боротьба втрачає змістовий сенс. Рух приречений. Люди приречені. Та наша ідея! Ідея Української державності ніколи не буде знищена. Це – єдине виправдання нашої наполегливості перед історією. Якби я сумнівався, я б не взяв би на себе відповідальність після нищівного «розбою організаційних клітин після зради «Мотрі»». Можливо, колись хтось дізнається, як це було насправді з нею, але особисто я не вірю в умисні обвинувачення її в усьому цьому» [65, с. 877].

Таким чином, органам НКВС все ж вдалося обманом отримати від «Мотрі» доволі багато даних про діяльність оунівців. Внаслідок цього було заарештовано та вбито понад 400 осіб. Важко навіть уявити, що відчувала сама Артемізія, коли дізналася про це, адже ми вважаємо, що добровільно вона б ніколи не видала подібні дані. І хоча більшість керівників ОУН і вважало Галицьку зрадницею, не всі вірили в те, що вона могла так просто видати інформацію про своїх товаришів, що підкреслюють і «Сталь» та М. Гайдук, які говорили відкрито про те, що Галицька – це не та людина, яка може надати свідчення проти учасників ОУН та УПА [32].

3.3 Арешт та заслання у російські табори

31 серпня 1945 року військовий суд військ НКВС Чернівецької області засудив Галицьку за статтями 54-1 «а» та 54-11 Кримінального кодексу Української РСР до розстрілу, вирок був остаточний і оскарженню не підлягав. Проте 1 жовтня 1945 року, «зваживши на те, що засуджена Галицька допомогла радянським органам у ліквідації підпільної організації ОУН на території Буковини», Військова колегія Верховного суду СРСР замінила розстріл на 10 років виправно-трудових таборів з обмеженням політичних прав на 5 років. У деяких джерелах зазначається, що після засудження Галицької відомостей про її подальшу долю немає. За іншими даними, термін вона відбувала у карагандинських таборах, а 1957 року (чи 1958 року) вийшла свободу [30].

У документах також не надано жодної інформації щодо того, які випробування пережила відважна підпільниця Артемізія Галицька, коли зрозуміла, що стала об'єктом провокації, яка призвела до арешту та вбивства сотень її товаришів. Ймовірно, це було навіть жахливіше, ніж неодноразово дивитися в очі самій смерті [11, с. 97].

Не маючи дозволу повернутися на Буковину, вона поїхала до спеціального поселення у Дудинку і вийшла заміж за колишнього бійця УПА В. Одинця. Надалі проживала у Казахстані, померла 1985 року у Караганді, де й була похована. У пострадянський час вона так і не була реабілітована (див. витяг з архіву «Следственное дело по обвинению Галицкой Артемии» у Додатку І). На думку істориків, це обумовлено упередженим і застарілим підходом співробітників прокуратури: підставою для відмови стало те, що у Галицької вилучили зброю, хоча немає жодних доказів того, що вона когось вбила; навпаки, як нам відомо, Артемізія навіть намагалася накласти на себе руки. За іншими даними, Галицька брала участь у замаху на представників радянської влади, зокрема, у селі Самушин застрелила та викинула до Дністра

завідувача кооперативу, керувала ліквідацією голови сільради та міліціонера у селі Шубранець.

Проте, як пишуть сучасні дослідники життя та діяльності А. Галицької, їй має бути повернута заслужена шана, адже й дійсно працівники прокуратури підійшли до її справи «зі старими мірками». А інформацію про своїх соратників вона видала лише через хитрощі працівників НКВС, яким повірила, і навіть довірилася [85].

Як пише про А. Галицько С. Жила, «жінка, яка велику частину свого життя присвятила боротьбі, не могла б так просто перейти на сторону зради. Жінку можна спонукати до такого кроку лише шляхом обману та підступу. Сумно, що я ніколи не зможу дізнатися правди про Артемізію. Проте, я точно ніколи не висловлюватиму жодного негативного слова про неї, незалежно від обставин. Адже жінок нагороджують Залізним Хрестом Відваги не просто так, і це свідчить про їхню велику відданість та силу характеру» [32].

Варто зазначити, що після викриття та масової хвилі вбивств та арештів членів ОУН до жінок стали відноситися ще більш прискіпливо та зневажливо, адже робився акцент на тому, що їх можна легко «зламати» та примусити говорити, тож жінка автоматично могла стати зрадницею. Проте, на нашу думку, таке ставлення є доволі упередженим, адже і чоловіки теж у полоні видавали багато даних про своїх соратників. Ми вважаємо, що жінки, і А. Галицька у тому числі, багато зробили для українського повстанського руху, і без їхньої участі не можливо було б витримати тривалий опір радянському та німецькому режимам, адже вони не лише виконували роботу медсестер та займалися побутом, а й були відмінними зв'язковими, пропагандистками, розвідницями та справжніми воїнами на рівні із чоловіками.

Висновки до 3 розділу

Захоплення у полон та арешт Галицької – це ретельно спланована операція НКВС, якій передували накази Л. Берії та В. Меркулова «Про заходи боротьби з оунівським підпіллям та ліквідацію збройних банд в західних областях УРСР». Про це говорить і поява так званого «Швидкого», який встановив зв'язок із «Мотрею», з'ясував потрібну йому інформацію, а потім раптово зник.

28 – 29 грудня у Васлівцях відбулася нарада районних, надрайонних, повітових та обласного проводів Буковини. Сюди прибули «Степан», «Мотря», «Федір» та інші представники ОУН з особистою охороною. Проте, зважаючи на те, що керівний склад ОУН Буковини на той момент охороняла лише невелика боївка, вони потрапили до облави військ НКВС, внаслідок чого частина із них загинула в бою, а Галицька разом із М. Гайдуком потрапили до полону.

Проте, на відміну від М. Гайдука, Галицька не захотіла добровільно надавати дані про членів ОУН, та навіть двічі намагалася покінчити життя самогубством.

Але органам НКВС все ж вдалося обманом отримати від «Мотрі» доволі багато даних про діяльність оунівців завдяки вдало проведеній операції «Бочка». Внаслідок цього було заарештовано та вбито понад 400 осіб. Важко навіть уявити, що відчувала сама Артемізія, коли дізналася про це, адже ми вважаємо, що добровільно вона б ніколи не видала подібні дані. І хоча більшість керівників ОУН і вважало Галицьку зрадницею, не всі вірили в те, що вона могла так просто видати інформацію про своїх товаришів, що підкреслюють і «Сталь» та М. Гайдук, які говорили відкрито про те, що Галицька – це не та людина, яка може надати свідчення проти учасників ОУН та УПА.

Зрештою Галицька була приговорена спочатку до розстрілу, а потім, зважаючи на те, що вона допомогла радянським органам ліквідувати підпілля

ОУН, розстріл був замінений на 10 років виправно-трудових таборів. На Буковину повернутися Галицька так і не змогла, тому доживала останні роки та померла на території сучасної росії.

ВИСНОВКИ

Упродовж Першої світової війни жінки активно починають вступати до армії. Для багатьох із них вступ до війська був своєрідним засобом втечі від традиційних соціальних норм, які нав'язало їм суспільство, хтось же хотів повернути чесне ім'я своїм рідним, хтось – помститися за коханого. І хоча чоловіки-командири були у більшості випадків проти того, щоб жінки йшли на фронт, останні усіма можливими способами домагалися свого. На сьогоднішній день в історіографію УСС було внесено 33 жінки, проте інформації чи дійсно усі вони брали участь у збройній боротьбі немає.

Незважаючи на неабияку войовничість, жінкам було складніше, ніж чоловікам, у польових умовах: це стосувалося і гігієни, і фізичної складової, і моральної. Проте рішення піти на фронт жінки приймали із глибоким усвідомленням важливості свого внеску. Їх об'єднувала ідея відбудови української держави. Жінки, так само як і чоловіки, брали участь у боях, поставали перед загрозою смерті та потрапляли у полон.

Незважаючи на проявлений героїзм, жінки-воїни стикалися із нерозумінням свого вибору з боку суспільства, і насамперед, цивільних жінок, адже ті вважали, що основне призначення жінки – це побут та турбота про дітей. Проте героїчні вчинки жінок, що були нагороджені медалями за хоробрість, не лише впливали на мораль інших стрільців, але й сприяли публічному визнанню жінок у лавах УСС.

Але, після повернення додому по завершенню війни, жінки, порівняно із чоловіками, не мали слави воїнів. Вони, у своїй більшості, були змушені повернутися до цивільного життя: хтось продовжив виховання дітей, хтось йшов працювати, а дехто займався домашніми клопотами.

Війна насправді відкривала перед жінками нові можливості, змінювала звичний порядок речей і наповнювала їх емоціями, такими як страх, розчарування, щастя і кохання. На нашу думку, для цих жінок фронт був

місцем втечі від реальності, яку вони не хотіли приймати і яку щиро сподівалися змінити.

Про жінок, що брали участь у військових протистояннях писали в основному лише на початку війни, а згодом, по її завершенню, про роль жіночої половини у визвольних змаганнях майже ніде не зазначалося. Проте, варто відзначити, що жінки і в міжвоєнний період не припиняли брати участь у різноманітних військових формуваннях. Так, наприклад, вони активно вступали до лав УВО, а потім і ОУН, де були не лише вірними товаришками, але й рівноправними партнерами у революційній боротьбі. Вони також брали активну участь у різноманітних молодіжних організаціях, зокрема, у такій як «Луг», із фотографій зібрань якої ми побачили, що серед її членів дійсно доволі багато представниць прекрасної статі.

А на початку Другої світової війни, з метою роз'яснення ролі жінки в національно-визвольному русі проводилися бесіди, на яких обговорювалися теми: жінка як сестра-жалібниця, санітарка, розвідниця, зв'язкова, кухар, кравець, канцеляристка та ін. Також велися розмови про діяльність жінок після приходу Червоної Армії та подібні теми, спрямовані на підвищення національної свідомості та активізації участі жінок у революційному русі. Тож жінки почали активно вступати у лави УПА задля боротьби проти фашистської та радянської окупації.

Незважаючи на те, що жінки активно залучалися до лав ОУН та УПА, кількість чоловіків серед повстанців була значно більшою. Тому до моральності та поведінки жінок пред'являлися підвищені вимоги. Більшість дівчат приєднувалися до боротьби активно ще до досягнення повноліття, і вже у віці 19 – 20 років на них часто покладалася відповідальність за виконання різноманітних керівних функцій. Особисті зв'язки з повстанцями формували в жінок особливий ступінь відданості, сприяли їхній кмітливості та винахідливості.

Присутність жінок у підпіллі мала позитивні наслідки для повстанців, оскільки вона створювала ілюзію «нормального життя». Жінки зазвичай

виконували традиційні ролі господинь, опікунок та надавали психологічну підтримку чоловікам в особливо стресових умовах глибокого підпілля. Проте, окрім цього жінки відігравали й інші, більш серйозні ролі: лікарі, медсестри, санітарки, друкарки, пропагандистки, зв'язкові, розвідниці, солдатки та навіть командирки роїв.

Якщо говорити про любовні та інтимні відносини між жінками та чоловіками у лавах ОУН та УПА, то потрібно відзначити, що доволі часто між ними виникали романи, та навіть шлюби. Проте не можна й відкидати того факту, що часто чоловіки, користуючись своєю владою, зловживали службовим становищем, та відверто домагалися своїх соратниць, що доволі негативно впливало на подальше бажання деяких жінок продовжувати службу. Окрім цього, жінки часто ставали приводом для сварок між чоловіками.

Проте все ж, незважаючи ні на що, жінки часто виконували кілька ролей одночасно, працюючи неухайно та віддаючи своє життя за ідею створення незалежної України. На нашу думку, без їхнього внеску та підтримки підпілля УПА не можливо було б витримати тривалий опір радянському та німецькому режимам.

Особливу роль у національно-визвольному русі відіграла Артемізія Галицька – українська політична та військова діячка, провідник ОУН Буковини, лицарка Бронзового Хреста Заслуги УПА.

На сьогодні не існує одностайної думки дослідників щодо А. Галицької. Одні називають її зрадницею, та розвідницею НКВС, інші ж виправдовують, наголошуючи на тому, що хоча вона й видала інформацію про 242 членів ОУН на Буковині, та також дані про повстанців з інших областей, але це сталося через те, що радянські спецслужби вдалися до хитрощів, а сама Галицька, щоб не здатися у полон живою та не надавати ніякі свідчення, намагалася двічі покінчити життя самогубством.

Ми вважаємо, що А. Галицька – дійсно видатна постать української визвольної боротьби, а забуті імена українських жінок-героїнь обов'язково

мають бути почуті та вписані у героїчну історію боротьби нашого народу проти російського поневолення, попри всі намагання держави-агресора знищити український народ та його неповторну ідентичність. Адже історія героїчного супротиву українських жінок перед жорстоким ворогом надає надію, що наш народ і сьогодні зможе вистояти у війні проти рашизму.

Ранні роки діяльності А. Галицької можна поділити на три основні періоди: 1932 – 1936 рр. – вчителювання, участь у просвітительському русі; 1937 р. – вступ до ОУН; 1940 – 1941 рр. – налагодження зв'язку із членами ОУН Галичини та Буковини, набуття авторитету серед соратників.

Починаючи із 1942 до початку 1944 року Галицька займалася організаційною та дипломатичною роботою в ОУН Буковини, де вона: організовувала грошову та гуманітарну допомогу оунівцям; навчала оунівців (у тому числі, й жінок), викладала санітарну справу та ідеологію; виконувала функції зв'язкової між підпіллям Буковини та Галичини, а також брала участь у проведенні переговорів із румунською стороною.

Активну роботу А. Галицької у ролі провідника ОУН Буковини перервав саме арешт НКВС, який ознаменував перелом для підпільного руху на Буковині. Сама ж Галицька стала жертвою провокації (операція «бочка») та причиною арешту і вбивства сотень своїх соратників. Через кілька місяців отриману шляхом обману інформацію було оформлено у протоколи допиту вже офіційно заарештованої «Мотрі», яка, як було там написано, «допомогла радянським органам у ліквідації підпільної організації ОУН на території Буковини».

Захоплення у полон та арешт Галицької – це ретельно спланована операція НКВС, якій передував наказ Л. Берії та В. Меркулова «Про заходи боротьби з оунівським підпіллям та ліквідацію збройних банд в західних областях УРСР». Про це говорить і поява так званого «Швидкого», який встановив зв'язок із «Мотрею», з'ясував потрібну йому інформацію, а потім раптово зник.

28 – 29 грудня у Васловівцях відбулася нарада районних, надрайонних, повітових та обласного проводів Буковини. Сюди прибули «Степан», «Мотря», «Федір» та інші представники ОУН з особистою охороною. Проте, зважаючи на те, що керівний склад ОУН Буковини на той момент охороняла лише невелика боївка, вони потрапили до облави військ НКВС, внаслідок чого частина із них загинула в бою, а Галицька разом із М. Гайдуком потрапили до полону.

Проте, на відміну від М. Гайдука, Галицька не захотіла добровільно надавати дані про членів ОУН, та навіть двічі намагалася покінчити життя самогубством.

Але органам НКВС все ж вдалося обманом отримати від «Мотрі» доволі багато даних про діяльність оунівців завдяки вдало проведеній операції «Бочка». Внаслідок цього було заарештовано та вбито понад 400 осіб. Важко навіть уявити, що відчувала сама Артемізія, коли дізналася про це, адже ми вважаємо, що добровільно вона б ніколи не видала подібні дані. І хоча більшість керівників ОУН і вважало Галицьку зрадницею, не всі вірили в те, що вона могла так просто видати інформацію про своїх товаришів, що підкреслюють і «Сталь» та М. Гайдук, які говорили відкрито про те, що Галицька – це не та людина, яка може надати свідчення проти учасників ОУН та УПА.

Зрештою Галицька була приговорена спочатку до розстрілу, а потім, зважаючи на те, що вона допомогла радянським органам ліквідувати підпілля ОУН, розстріл був замінений на 10 років виправно-трудових таборів. На Буковину повернутися Галицька так і не змогла, тому доживала останні роки та померла на території сучасної росії.

У пострадянський час вона так і не була реабілітована. Це обумовлено, перш за все, упередженим і застарілим підходом співробітників прокуратури: підставою для відмови стало те, що у Галицької вилучили зброю, хоча немає жодних доказів того, що вона когось вбила. За іншими даними, Галицька брала участь у замаху на представників радянської влади.

Варто зазначити, що після викриття та масової хвилі вбивств та арештів членів ОУН до жінок стали відноситися ще більш прискіпливо та зневажливо, адже робився акцент на тому, що їх можна легко «зламати» та примусити говорити, тож жінка автоматично могла стати зрадницею. Проте, на нашу думку, таке ставлення є доволі упередженим, адже і чоловіки теж у полоні видавали багато даних про своїх соратників. Ми вважаємо, що жінки, і А. Галицька у тому числі, багато зробили для українського повстанського руху, і без їхньої участі не можливо було б витримати тривалий опір радянському та німецькому режимам, адже вони не лише виконували роботу медсестер та займалися побутом, а й були відмінними зв'язковими, пропагандистками, розвідницями та справжніми воїнами на рівні із чоловіками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. Теорія та методологія досліджень. 2007. № 9. С. 138 – 146.
2. Архів № 5577. Следственное дело по обвинению Галицкой Артемизии. (Чернівці, 1957 р.). 159 арк.
3. Архів УСБ України у Чернівецькій області. Архів № 12. Відділ 2-Н. Літерна справа по Садгирському району. Т. 1. Арк. 76.
4. Архів УСБ України у Чернівецькій області. Архів № 7. Відділ 2-Н. Арк. 42 – 43.
5. Байдак М. «Жінка з фронту» (на матеріалах особових джерел Галичини періоду Першої світової війни). Наукові записки. Серія «Історія». 2014. С. 191 – 197.
6. Байдак М. Втеча та повернення: українки в лавах Січових Стрільців. Народознавчі Зошити. Львів, 2016. № 6. 1293 с.
7. Байдак М. С. Жінках в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914 – 1921 рр): автореф. дис. канд. істор. наук. Львів, 2018. 22 с.
8. Байдак М. С. Українське жіноцтво в роки Першої світової війни: спектр суспільних ролей. Українські жінки у горнилі модернізації. Харків, 2017. 105 с.
9. Бежук О. Жінки в легіоні Українських Січових Стрільців. Січові стрільці – нев’януча слава галицько-українського відродження. Матеріали науково-практичної конференції. Стрий: Щедрик, 2006. С. 86 – 91.
10. Богачевська-Хом’як М. Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884 – 1939. Київ, 1995. 424 с.
11. В’ятрович В. Україна: історія з грифом «Секретно». Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 512 с.

12. Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української Повстанської Армії. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. наук. пр. 2003. Вип. 10. С. 36 – 45.

13. Відважні та сильні українки: жінки в лавах Української Повстанської Армії. URL: <https://elle.ua/ludi/novosty/vdvazhn-ta-siln-ukranki-zhnki-v-lavah-ukransko-povstansko-arm/#:~:text=%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20%D1%83%20%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%96%D1%97,%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D1%80%D0%BE%D1%97%D0%B2%2C%20%D1%87%D0%BE%D1%82%20%D1%96%20%D1%81%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C>.

14. Відзначенє українських Січовичок і Січовиків. Свобода. Нью Джерсі, 1914. Ч. 81. 10 грудня.

15. Віконська Д. Ars Longa. Літературознавство. Мистецтвознавство. Культурологія. Есеї; упоряд. Н. Поліщук. Львів : Піраміда, 2015. 352 с.

16. Вільде І. Олена Степанів колись і тепер. Жіноча доля. 1 – 15 травня 1939. Ч. 9 – 10. С. 1415.

17. Вісти з Відня. Січові стрільці. Свобода. Нью Джерсі, 1915. Ч. 30. 13 березня.

18. Воєнне відзначенє українки. Діло. Львів, 1915. Ч. 132. 22 грудня.

19. Гавришко М. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940 – 1950 рр. Український визвольний рух. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2015. № 20. С. 199 – 213.

20. Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА 1940 – 1950-х років. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: ген-дерна специфіка досвіду в часи

екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко та ін. Київ: ТОВ «Арт Книга», 2015. С. 123 – 141.

21. Гавришко М. І. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940 – 1950-х рр. Український історичний журнал. 2016. № 4. С. 89 – 107.

22. Гандзя Дмитерко. Нова хата. Львів, 1932. Ч. 11.

23. Геройка з «Українського Легіону». Українське слово. Львів, 1915. Ч. 5. 17 липня.

24. Гриник Л. М. Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940 – 1950-ті рр.): дис. доктора філософії. Дрогобич, 2023. 269 с.

25. Дмитерко-Ратич Г. Відлітають сірим шнурком журавлі у вирій (Жмут спогадів про Олену Степанів). Свобода. Нью Джерсі; Нью Йорк, 1963. Ч. 145. 2 серпня.

26. Дмитерко-Ратич Г. Львів – Відень – Рогатин... Незабутня Ольга Басараб. Вибране; під ред. І. Книш. Вінніпег: Накладом Організації Українок Канади ім. О. Басараб, 1976. С. 80 – 82.

27. Дмитерко-Ратич Г. У рядах стрілецької організації (Спомин із юних літ). Наше життя. Нью-Йорк, 1953. Ч. 10. Листопад.

28. До українського жіноцтва! Свобода. Джерзі Сіті, 1914. Ч. 53. 24 вересня.

29. Доктор географії Олена Степанів; упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 324 с.

30. Дуда А., Старик В. Буковинський курінь в боях за українську державність. 1918 – 1941 – 1944. Київ-Чернівці, 1995. 272 с.

31. Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю: монографія. Львів: Астролябія, 2011. 368 с.

32. Жила С. Тема УПА в романі Марії Матіос «Букова земля». 2021. URL:

<https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7513/1/%D0%A2%D0%B5>

[%D0%BC%D0%B0%20%D0%A3%D0%9F%D0%90%20%D0%B2%20%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%97%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%BE%D1%81%20%20%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D1%8F.pdf](#)

:

33. Жінка – кадет-аспірант у Відні. Степанів О. – Дашкевич Р Спогади і нариси; Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ. Львів, 2009. С. 115 – 116.

34. Жінка-воєн. Назустріч. Львів, 1934. 15 червня. Ч. 12. С. 3.

35. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: збірник наукових праць; за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ: Арт Книга, 2015. 336 с.

36. Заводяк Я. Жінки в ОУН-УПА за часів Другої світової війни. [Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини](#). 2022. С. 178 – 181.

37. Залізник О. Із моїх спогадів про Олену Степанів. Наше життя. Нью-Йорк, 1963. Грудень. Ч. 12. С. 7 – 8.

38. Записки старшого десятника Олени Степанівної (29 вересня – 1 грудня 1914 р.) Степанів О. – Дашкевич Р. Спогади і нариси; Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ. Львів, 2009. С. 51 – 59.

39. Капустинський Н. Біоісторіографія участі жінок в українському визвольному русі 1920 – 1950-х рр. Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. 2021. Вип. 7(49). С. 286 – 309.

40. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. Київ, Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с.

41. Киричук Ю. Історія УПА. Тернопіль: Ред.-видав. відділ., 1991. 240 с.

42. Кірюхіна М. В., Хомяк О. В. Історичні подвиги жінок із України у війнах. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2023. № 1. С. 62 – 68.
43. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західно-українських землях у 1940-50-х рр. Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Харків, 2009. Вип. 13 – 14. С. 101 – 125.
44. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на українських землях у 1940 – 1950-х роках. Народознавчі зошити. 2013. № 4(112). С. 591 – 599.
45. Кметь В. Олена Степанів: шлях боротьби та гідності; передм. А. Садового. Львів: Самопоміч, 2015. 24 с.
46. Книш М. Ф. Донос – багатоаспектний феномен. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. Вип. 1. С. 17 – 35.
47. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941 – 1944 рр.). Торонто – Львів, 2006. С. 210 – 237.
48. Ковтун В., Монолатій І. Українські січові стрільці – лицарі рідного краю (Серія «Українське мистецтво у старій листівці». Вип. 5). Коломия: Вік, 2007. 216 с.
49. Король К. «Мотря». Нова Буковинська газета. 1997. 26 вересня С. 3.
50. Кос А. Героїня України Олена Степанів. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. 32 с.
51. Криськів В. Медично-санітарна служба в УПА-Захід. Стрий: «Укрпол», 2008. 198 с.
52. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль: Джура, 2016. 628 с.
53. Лисенко О. Є. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом. Організація українських

націоналістів і Українська повстанська армія. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с.

54. Литвин М. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917 – 1921. Харків: Фоліо, 2015. 380 с.

55. Литвин М., Науменко К. Історія Галицького Стрілецтва. Львів: Каменяр, 1991. 200 с.

56. Литвин М., Науменко К. Українські Січові Стрільці. До 500-річчя козацької слави. Київ: Знання України, 1992. 48 с.

57. Літопис Української Повстанської Армії. Торонто–Львів, 2001. Т. 28. С. 45.

58. Літопис Української Повстанської Армії. Торонто–Львів, 2001. Т. 32. Кн. 2. С. 320.

59. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944 – 1945. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА» та ін. Київ-Торонто, 2007. 911 с.

60. Літопис УПА: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943 – 1959. Документи і матеріали / Редакційна рада: П. Сохань (співголова), П. Потічний (співголова), С. Боряк, Я. Дашкевич, В. Лозицький, Р. Пиріг, О. Пшенніков, М. Ріпецький, Ю. Шаповал. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. Київ-Торонто, 2001. Нова серія. Т. 3. 647 с.

61. Макогончук Н. Жіноче обличчя Другої світової війни. Педагогічні науки. 2019. № 1(16). С. 251 – 266.

62. Мамроцька О. Жінки України в роки Другої світової війни: історіографія: автореф. дис. канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.
63. Мандрик М. В. Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи «чоловіча» історія боротьби (історіографічне переосмислення). Питання духовної культури. Історичні науки. 2009. № 162. С. 129 – 134.
64. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. Київ, 2006. 392 с.
65. Матіос М. Букова земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020, вид. 4-те. 928 с.
66. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади; За ред. М. Ріпецького. Торонто; Львів: Літопис УПА, 1992. 478 с.
67. Мороз В. Технічні засоби пропаганди в діяльності ОУН. Український визвольний рух. Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: Вид-во «Мс», 2004. С. 206 – 134.
68. Моя торністра. Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік. Львів, 1934. С. 17.
69. Мудра Н. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940 – 1950 рр.): біографічний довідник. Львів: Світ, 2009. 192 с.
70. Науменко К. Є. «Луг». Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла – Мі. 784 с.
71. Нога О. П. Світ львівського спорту 1900 – 1939 рр. Спортдосягнення, товариства, архітектура, вбрання, мистецтво. Львів: НВФ «Українські технології», 2004. С. 233 – 234.
72. Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси; упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. Львів: Піраміда, 2009. 632 с.

73. Олійник О. Жінки в ОУН на УПА: історія вивчення проблеми. Вісник Національного університету «Острозька академія». 2015. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015/zhinky-v-oun-ta-upa-istoriya-vyvchennya-pr-2>.
74. Онишко Л. В. Катерина Зарицька. Молитва до сина. Львів: Світ, 2002. 192 с.
75. Онишко О. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. Загальні проблеми історії українського визвольного руху. 2004. С. 30 – 38.
76. Орлова Т. Жінка в історії України: історіографія ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 2010. 33 с.
77. ОУН і УПА на Буковині. Спогади, свідчення і матеріали про визвольну боротьбу. Книга 2. Кіцманський район. Чернівці: «Друк Арт». 2016. 927 с.
78. Петренко О. Літературні образи «бандерівок» у контексті ідеологічних воєн. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко та ін. Київ: ТОВ «Арт Книга», 2015. С. 141 – 155.
79. Пилипенко Л. Л. Національно-визвольний рух у Західній Україні в міжвоєнний період (1918 – 1939 роки). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2018. № 2. С. 15 – 20.
80. Підлубний В. М. Діяльність ОУН та УПА на Буковині в 1940 – 1952 рр.: дис. канд. істор. наук. Чернівці, 2010. 216 с.
81. Підпілля ОУН на Буковині. 1943 – 1951. Документи і матеріали. Літопис УПА. Том 19. Київ – Торонто, 2012. 783 с.
82. Посівнич М. Формування військової доктрини ОУН (1929 – 1939). Український визвольний рух. Львів, 2003. С. 34 – 44.
83. Провідниці ОУН. Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/zhinki-oun>.

84. Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН(б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*. 2014. Ч 4. С. 77 – 83.
85. Реабілітовані історією. Науково-документальна серія книг. Чернівці, 2007. 301 с.
86. Роль жінки у лавах УПА. URL: <http://nation.org.ua/2016/06/rol-zhinky-v-lavah-upa>.
87. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950) / за ред. проф. В. Сергійчика. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2007. Т.1. 640 с.
88. Селезінка В. Чернівецькі адреси ОУН – УПА. Буковина. Серія: Культура і національне відродження. 2009. № 13. С. 3.
89. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939 – 1955. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
90. Степанів О. Напередодні великих подій. Львів: Червона Калина, 1930. 45 с.
91. Степанів О. Наукові праці. Есе. Спогади; упоряд. О. Шаблій. Львів: Видавничий центр Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2003. 607 с.
92. Суховерська І. І. Образ жінки в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 49. С. 223 – 227.
93. Сушко Р. Знак часу. Літопис Червоної Калини. Річник І. 1929. С. 18.
94. Талько Т., Власова О. Жінка у національно-визвольних змаганнях українського народу: трагедія мимовільної зради. *Українознавчий альманах*. 2023. Вип. 32. С. 36 – 43.
95. Угрин-Безгрішний М. Софія Галечко. Рогатин: Журавлі, 1941. 62 с.
96. Українські Січові Стрільці 1914 – 1920; за ред. Б. Гнаткевича. Львів: Слово, 1991. 160 с.

97. Українські Січові Стрільці. 1914 – 2014; упоряд. Є. Козак. Львів: б. в., 2014. 38 с.
98. Фостій І. П. Галицький Семен Георгійович. Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / ред. М. М. Романюк. Львів: Львівська наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, 1997. 352 с.
99. Фостій І. П., Підлубний В. М. Чернівці в роки Другої світової війни. Чернівці. Історія і сучасність. Ювілейне видання до 60-річчя першої писемної згадки про Чернівці. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 223 – 240 с.
100. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 2; Упоряд. І. Басс, В. Герасименко, А. Каспрук. Київ: Наукова думка, 1976. С. 255.
101. Ходак В. Суспільно-політична діяльність Організації українських націоналістів (1929 – 1934 рр.): автореф. дис. канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Івано-Франківськ, 2005. 20 с.
102. Чокалюк М. Хресна дорога до незалежності. Чернівці: ЧОВПВАКПУ, 2003. 192 с.
103. Шаповал Ю. Коммунистический режим и националистическое подполье в Западной Украине в свете архивных документов. Отечественные записки. 2007. № 1(33). С. 72 – 89.
104. Шевченко Н. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні. УІЖ. 2001. № 1. С. 30 – 40.
105. 20 фактів з історії Української Повстанської Армії. 2023. 33 с.
106. Hatschek Ch. Von der «wehrhaften» Frau zum weiblichen Rekruten – Entwicklungs historische Perspektiven der österreichischen Soldatinnen. Wien, 2009. 329 s.
107. Kozubel M. Ukraińscy Strzelcy Siczowi 1914 – 1920. Oświęcim: Napoleon V, 2015. 404 s.
108. Molnar F. Galicja 1914 – 1915. Zapiski korespondenta wojennego; tłumacz. Akos Engelmayer. Warszawa, 2011. 296 s.
109. Piłsudska A. Wspomnienia. Warszawa: Novum, 1989. 290 s.

ДОДАТКИ**Додаток А****Олена Степанів**

Додаток Б**Ганна Дмитерко**

Додаток В
Софія Галечко

Додаток Г
Ольга Підвисоцька

Додаток Д
Товариство «Луг»

Додаток Е**Катерина Зарицька-Сорока**

Додаток Є**Галина Дидик**

Додаток Ж

Витяг зі справи А. Галицької

Р.31.
Справа: Мотрі, Галицької
Артемизії, бувшого про-
відника ОУН на Букови-
ні.

ч. в. р. н. о. в. е. ч. ч. й. н. а
грудень 1945 .

П о в і д о м л е н н я .

Дня 29.12.1944. в с. Васловиці Садгірського району, в ранніх годинах спецвідділ НКВД, в кількості трьох солдатів, перевів об-
лаву. Під час облави загинув провідник /організаційний/ Буковини
Степан Мотря відтягаючись в напрямі поля в південно-східній час-
тині села, наткнулася на більшовицьку заставу.
Побачивши безвихідність свого становища почала відстрілюватись
з пістоля/мадярки/. Застрілила двох більшовиків а двох тяжко по-
ранила. Після цього вистрілила собі в голову, але тільки легко зра-
нилася і втратила притомність. Опритомніла щойно тоді, як більшови-
ки зробили їй перев'язку. Під вечір забрали її на підводу і під кон-
воєм повезли в напрямі Черновець.

В другій половині лютого, до села Шубранець прибула курієрка
з записками від Мотрі до слідуючих людей: Кирила, Олега, Оксани, Лесі,
і до Пчілки/дві останні районні провідниці/.
Курієрку придержала боївка і після короткого переслухання-алікві-
дувала. Під час допиту вона заявила, що Мотря не бачила а записки пе-
редала їй НКГБист.

Записки були написані рукою Мотрі. Зі змісту записок виходить,
що Мотря хотіла когось заманути до Черновець і передати на НКГБ.

В березні була на очній ставці зі с. Брідок і казала, що нікого
не знає та при тому плакала.

В липні прислала в с. Шубранець/Садгірщина/ двох старших жінок
до знайомих родин з запискою, в якій говорила, що сидить в тюрмі і
просила стало присилати їй харчеві посилки. Записку передала вона з
язниці одною наддніпрянкою, яка сиділа з нею в тюрмі.

В половині вересня 1945 вона знову прислала двох старших жі-
нок з запискою в це саме село, в якій домагалась звороту своїх при-
ватних речей, або харчевих посилок.

30.10.1945. підполковник НКВД Біленко/тепер заступає полк. Ру-
денка/сказав у Віжниці в нач. НКВД козакова в хаті, що Мотря була ва-
гітна і тепер має тримісячного хлопця.

Про те чи вона суджена чи ні не відомо.

31 грудня 1945.

226.

Додаток 3

Агентурно-бойова група підполковника МГБ Віталія Захарова (сидить у центрі), яка діяла на Прикарпатті

Додаток І

Витяг із архіву «Следственное дело по обвинению Галицкой Артемизии»

